
KROK KE SMÍŘENÍ

Príspevek k česko-německému porozumění při příležitosti setkání evangelických sborů Hrabová a Sulzbach – Rosenberg

EIN SCHRITT ZUR VERSÖHNUNG

Ein Beitrag zur deutsch-tschechischen Verständigung
anlässlich der Begegnung der Evangelischen Gemeinden
in Hrabová und Sulzbach-Rosenberg

29. 5.-31. 5.2015

Leština - Hrabová – Zábřeh – Šumperk

EKD
Evangelische Kirche
in Deutschland

Slovo úvodem

Kapitulací Německa před sedmdesáti lety skončila 2. světová válka, nejstrašnější v historii národů. Jedním z jejích nejbolestnějších důsledků bylo ukončení dávného soužití Čechů a Němců ve společném státě. Většina Čechů tehdy po zkušenostech s německou okupací po roce 1938 a s nacistickým válečným běsněním dospěla k přesvědčení, že už nadále není možné žít s Němci v jedné zemi.

Na hřbitově v Leštině se nachází pomníček s nápisem: „Věnováno nevinným obětem poválečného násilí“. Je připomínkou šestnácti lidí, kteří byli v blízkosti hřbitova usmrceni 10.5.1945. Jeden z otřesných příběhů o násilí, nenávisti a odplatě ilustrující vyhrcoanou atmosféru oněch dnů.

7. května 1945, den před německou kapitulací, zastřelil v Leštině neznámý ostřelovač jednoho německého vojáka z projíždějící kolony uprchlíků. Protože se ve vesnici k činu nikdo nepřiznal, zmocnila se německá vojenská jednotka násilím pěti českých civilistů a v blízkosti obce Stavenice vzdálené asi 10 km od Leštiny je zastřelila.

O tři dny později, po oficiálním ukončení války, zajali leštinští radikálové skupinu sudetoněmeckých civilistů a donutili je, aby na hřbitově vykopali hroby pro sovětské vojáky padlé v blízkosti Leštiny v boji s německou armádou. Během této práce byla ze Stavenice na hřbitov dopravena těla pěti zastřelených Čechů. Vyostřená atmosféra té chvíle se obrátila proti zajatým Němcům a vyprovokovala radikály z přítomných obyvatel obce k činu odplaty. Násilím přinutili zajaté sudetské Němce, aby si vykopali hroby, a pak je u hřbitova usmrtili a pohřbili. Asi po týdnů byly ostatky německých obětí oficiálně přemístěny do společného hrobu za hřbitovní zdí. K nim byla uložena i těla několika zabitých německých uprchlíků.

Celých padesát pět let to byl anonymní hrob uprostřed pole; přesto se tam pravidelně objevovaly květiny od vzpomínajících příbuzných obětí, které pocházely převážně z Vitošova, části Hrabové do války obývané většinou Němci. (Hrabová-Vitošov-Leština leží při jedné silnici, vždy asi dva kilometry od sebe.) V roce 2000 byla těla mrtvých znovu exhumována a uložena na německém vojenském hřbitově v Brně. V roce 2007 byl na leštinském hřbitově položen velký kámen s pamětní deskou; někteří občané proti tomu protestovali.

Proč na to vlastně vzpomínat? Není sedmdesát let dostatečně dlouhá doba na to, aby se na dávno minulé bezpráví zapomnělo? Ne. Na co se zapomíná, to se znovu vrací. Tomu nás učí historie. Nacionalismus je jako nevybuchlá puma uprostřed města. Stačí malá jiskra a dojde k explozi s ničivými následky.

My jako následovníci Ježíše Krista jsme povoláni k odpuštění a smíření. K tomu patří i vzpomínání na to, co se stalo. Proto jsme jako zástupci českých a německých křesťanů uspořádali ve dnech 29.5. - 31.5.2015 akci s názvem „Krok ke smíření.“ Setkání Čechů a Němců při bohoslužbách, koncertech, rozhovorech, poznávání krajiny a obcí chce posloužit k vzájemnému porozumění obou národů a k uzdravení vzpomínek. Je to náš malý vklad pro dobrou budoucnost česko-německého sousedství.

Jsmo vděční za všechny, kteří náš úmysl spontánně podpořili. Jsou to: Česko-německý fond budoucnosti, obce Hrabová a Leština, města Zábřeh a Šumperk, soukromí dárci, Římskokatolická farnost Postřelmov-Leština, Evangelický luterský děkanát Sulzbach-Rosenberg a Českobratrská církev evangelická.

Součástí setkání jsou vystoupení Souboru pozounérů Rosenberg, výstava fotografií Karla Kluga z německé jazykové enklávy Hřebečsko a tato brožura s textem uveřejněným v knize „Dělicí zeď je zbořena“¹, kterou připravila společná česko-německá komise našich evangelických církví (ČCE a EKD). Vlastníkům autorských práv děkujeme za laskavé svolení k uveřejnění.

Kéž milostivý Bůh požehná našemu společnému snažení!

Mgr. Jan Hudec, farář v Hrabové

Dr. Roland Kurz, Pfarrer in Sulzbach-Rosenberg

¹ Česko-německá pracovní skupina Českobratrské církve evangelické a Evangelické církve v Německu (1998): *Rozdělující zeď je zbořena, K porozumění mezi Čechy a Němci*. Pro synodní radu Českobratrské církve evangelické vydal Zdeněk Susa ve Středoklukách roku 1999

Kostel v Hrabové

Christuskirche in Sulzbach

Vorwort

Mit der deutschen Kapitulation vor 70 Jahren endete der 2. Weltkrieg, der schrecklichste Krieg der Weltgeschichte. Eine seiner schmerzlichen Folgen war, dass Tschechen und Deutsche, die bisher gemeinsam in der Tschechoslowakei lebten, dies nicht mehr konnten: Die Mehrheit der Tschechen wollte nach den Erfahrungen mit der deutschen Besatzung seit 1938 und dem Wüten der Nationalsozialisten nicht mehr zusammen mit Deutschen in einem Land leben.

Auf dem Friedhof in Leština befindet sich ein Gedenkstein mit dem Anschrift: „Gewidmet den unschuldigen Opfern der Nachkriegsgewalt“. Er erinnert an 16 Menschen, die am 10. Mai 1945 in der Nähe des Friedhofs ermordet worden waren. Eine erschütternde Geschichte, beispielhaft für die mit Gewalt, Hass und Vergeltung aufgeladene Atmosphäre dieser Zeit.

Einen Tag vor der deutschen Kapitulation, am 7. Mai 1945, wurde in Leština ein deutscher Soldat in einer Flüchtlingskolone von einem Unbekannten erschossen. Nachdem sich im Dorf kein Schuldiger meldete, griffen sich die deutschen Besatzer zur Vergeltung willkürlich fünf tschechische Zivilisten und erschossen sie in der Nähe des Dorfes Stavenice, 10 Kilometer von Leština entfernt.

Drei Tage später, nach dem offiziellen Kriegsende, nahmen Radikale aus Leština eine Gruppe von Sudetendeutsche, alles Zivilisten, fest. Sie sollten Gräber für erschossene russische Soldaten, die in Kämpfen mit der Wehrmacht in der Nähe von Leština fielen, ausheben. Während sie gruben, wurden die Leichen der fünf erschossenen Tschechen von Stavenice auf den Friedhof gebracht. Dies hetzte die Radikalsten der Umstehenden so sehr auf, dass sie die Sudetendeutschen zwangen, auch für sich, im Feld am Friedhof, Gräber auszuheben. Anschließend wurden sie erschlagen und begraben.

Etwa eine Woche später wurden die deutschen Opfer in ein gemeinsames Grab hinter der Friedhofmauer offiziell umgebettet. In dieses Grab jenseits des Friedhofes kamen auch die toten deutschen Flüchtlinge.

55 Jahre lang war es ein anonymes Grab im Feld. Trotzdem wurden regelmäßig einige Blumen von den Verwandten der Ermordeten, vor allem aus einem Teil von Hrabová namens Vitošov, in dem eine deutsche Mehrheit lebte, niedergelegt. (Die drei Orte Hrabová-Vitošov-Leština liegen an derselben Straße ca. 2 km auseinander). Im Jahr 2000 wurden die Leichen erneut exhumiert und im deutschen Armeefriedhof in Brno beigesetzt. 2007 wurde auf dem Friedhof Leština der Gedenkstein errichtet – unter den Protest einigen Bürger.

Warum soll man sich an daran erinnern? Sind 70 Jahre nicht genug Zeit, um das vor langer Zeit geschehene Unrecht endlich zu vergessen? Nein. Was vergessen wird, wiederholt sich. Das lehrt leider die Geschichte. Nationalismus ist wie eine Bombe, die tickt. Es reicht eine Funke und sie explodiert mit gewaltigen Folgen.

Wir als Nachfolger von Jesus Christus sind zur Vergebung und Versöhnung berufen. Dazu gehört die Erinnerung an das, was geschehen ist. Deswegen, als Vertreter der tschechischen und deutschen Christen, haben wir vom 29. bis 31. Mai 2015 eine Begegnung „Ein Schritt zur Versöhnung“ gestaltet. Dieses Treffen von Tschechen und Deutschen, zu dem Gottesdienste, Konzerte, Gespräche und die Erkundung der Gegend und der Orte gehören, will der Verständigung der beiden Nationen dienen und Erinnerungen heilen. Es versteht sich als ein kleiner Beitrag für eine gute Zukunft der deutsch-tschechischen Nachbarschaft.

Wir sind dankbar für alle, die unser Anliegen spontan unterstützt haben. Es sind: Der Deutsch-Tschechische Zukunftsfonds, die Gemeinden Hrabová und Leština, die Städte Zábřeh und Šumperk, private Sponsoren, die römisch-katholische Gemeinde in Postrámov-Leština, das evangelisch-lutherische Dekanat Sulzbach-Rosenberg und die Evangelische Kirche der Böhmischen Brüder.

Zu dieser Begegnung gehören auch die Konzerte des Posaunenchores Rosenberg, die Photoausstellung mit Motiven aus der deutschen Sprachenklave Schönhengstgau von Karl Klug und diese Broschüre mit einem Text aus dem Buch „Der trennende Zaun ist abgebrochen“², das die gemeinsame tschechisch-deutsche Kommission unserer evangelischen Kirchen (EKD, EKBB) verfasst hat. Den Inhabern der Urheberrechte danken wir für die Genehmigung zum Abdruck des Textes.

Es segne der gnädige Gott unsere Bemühung!

Mgr. Jan Hudec, farář v Hrabové

Dr. Roland Kurz, Pfarrer in Sulzbach-Rosenberg

² Tschechisch-Deutsche Arbeitsgruppe der Evangelischen Kirche der Böhmischen Brüder und der Evangelischen Kirche in Deutschland (1998): *Der trennende Zaun ist abgebrochen. Zur Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen*. Leipzig: Verl. des Gustav-Adolf-Werks.

K porozumění mezi Čechy a Němci SPOLEČNĚ MLUVIT O DĚJINÁCH

Proč vůbec mluvit o minulosti? Nešlo by to bez historie lépe?

Češi a Němci se scházejí v dobrém již po léta. Zejména mezi křesťany na obou stranách se zdá, že vážné problémy neexistují a vzájemné smíření je hotovou věcí.

Jakmile se však začne hovořit o minulosti, objevují se názorové rozdíly a vyvstávají nezodpovězené otázky. Netýká se to tolik Němců, kteří nepocházejí z českých zemí; pro ně společná historie mnoho neznamena. Ale pro Němce z českých zemí (sudetské Němce) a pro Čechy jsou dějiny nesmírně důležité.

Často je ovšem vidí rozdílně, jednostranně. Na české i sudetoněmecké straně se setkáváme s obhajováním sebe a s obviňováním výhradně druhé národnosti z „nacionálně“ motivovaného nepřátelství, jež se prý projevovalo už v dávné minulosti, snad od samého počátku společných dějin. Mnohé z toho je možná jen zpětné promítání pozdějšího národnostního napětí. Ale na obou stranách jsou výhrady k tomu druhému hluboko zakotveny, obě strany mají dodnes zraněné city a to se zvláště projeví ve chvíli, kdy se začne mluvit o tom, co bylo.

Choulostivých otázek se nezbavíme, když se jim budeme vyhýbat. Nepřiznaná nebo zapíraná minulost před námi opět vyvstane. Nemá-li nás trvale zatěžovat a děsit, musíme spolu mluvit a naslouchat vzpomínkám a pocitům těch druhých. A hledat společnou historickou pravdu. Neexistuje „česká pravda“ a vedle ní „sudetoněmecká pravda“. Věříme, že můžeme dojít ke společnému poznání pravdy.

My – křesťané na obou stranách – máme společnou průpravu v desítky let trvající spolupráci a rozhovorech. Víme, že bližní je i člověk jiného jazyka, i včerejší nepřítel. Víme, že odpuštění a nový začátek jsou možné. Proto je naším úkolem začít společně mluvit o bolavých věcech. Nechceme sami sebe vidět pouze v roli obětí. Právě česko-německé dějiny minulého století jsou příkladem, že v mnohovrstevné a vzájemně provázané historii je možné jen zřídka vidět pachatele a viníky pouze na jedné straně a oběti a nevinné jen na straně druhé. Proto žádné obviňování druhých, ale oboustranná snaha o pochopení!

Nejdůležitější je však důvod, proč vůbec chceme o starých sporech hovořit a navzájem si je objasňovat: Nechceme v nich totiž pokračovat.

Nechceme psát novou knihu o česko-německých dějinách. Chceme Čechům a Němcům, kteří se chtějí setkávat jako dobří sousedé, a zvláště křesťanům na obou stranách podat základní historické informace a ukázat na citlivá místa a otevřené otázky.

Čím začíná historie konfliktního společenství Čechů a Němců?

Na německé straně se setkáváme s názorem, že stačí vrátit se ke konci 1. světové války a ke vzniku Československé republiky (ČSR) v roce 1918. Češi upozorňují, že vznik ČSR nepochopíme, nezamyslíme-li se nad rozpoutáním a průběhem 1. světové války. Ke kořenům problému bychom dokonce mohli jít až nejméně do třicetileté války. Proto si alespoň několika větami připomeňme společné dějiny od začátku.

Počátky

Češi a Němci nejsou ve střední Evropě původním obyvatelstvem. „Původní“ není v Evropě konec konců nikdo. V českých zemích jsou prvním historicky známým lidem v posledních pěti stoletích před Kristem Keltové, po nich tu v prvních pěti stoletích po Kristu žili Germáni, pak přišli Slované. Slované se od počátku stýkali s germánskými sousedy a nebylo to nikdy bez problémů. Šlo v pravdě o „stýkání a potýkání“ (Fr. Palacký), které bylo plodné i bolestné, obohacující i ohrožující. Dokladem dvojího charakteru slovansko-germánských styků jsou už nejstarší historické zmínky. V 7. století přišel mezi Slovany franský kupec Samo (Frankové byli germánský kmen), jím vedení Slované nejenom svrhli nadvládu Avarů, ale odrazili i dobovačnou výpravu franského krále Dagoberta.

Ve 13. století byli Němci pro Čechy pouze silnějšími sousedy, s nimiž bylo zapotřebí najít způsob soužití. Čechové to řešili tak, že v 9. století přijali dobrovolně křesťanství a v následujícím století včlenili svůj stát do Svaté říše římské v čele s německými panovníky, ovšem tak, že v jejím rámci vybudovali a uhájili svébytné postavení. Český král byl posléze povýšen mezi první kurfiřty (volitele německého krále). Německý panovník ani jako vládce Svaté říše římské neměl však v českém státě žádnou bezprostřední pravomoc.

Německá východní kolonizace

Ve 13. století se charakter vztahů změnil, když čeští panovníci pozvali do země německé kolonisty. Ti jednak osídlovali málo obydlený pohraniční hvozd, jednak se usazovali mezi domácím obyvatelstvem, zakládali města, pomohli při rozvoji řemesel a obchodu. Od té chvíle má česko-německá otázka dvě tváře: jednak vztah dvou sousedních národů a států, velkého a malého, jednak vztah dvou jazykových skupin uvnitř země, české většiny a německé menšiny.

Vyšší kulturní a hospodářská vyspělost německých kolonistů spolu s rozdílností obou jazyků – českého a německého – vedly k tomu, že obě skupiny nesplynuly. Během staletí mnozí Němci přijali český jazyk a mnozí Češi přijali německý jazyk (to dokládají také mnohá česká jména mezi Němci a naopak), stále však šlo o dvě jazykové skupiny v jedné zemi, o jejichž už zmíněné „stýkání a potýkání“. Úředním jazykem české a moravské země – po dříve obvyklé latině – byla čeština. Němci v zemi usedlí měli spolu s Čechy všechna práva poddaných českého krále. Vždy však tvořili menšinu, i když kulturně a ekonomicky významnou. Obojí, Češi i Němci, byli příslušníky českého státu. Šli společnou cestou od husitských válek (1419-1434) k epoše krále Jiřího z Poděbrad (1458-1471), předchůdce myšlenky evropského mírového soužití, vydobyli své zemi náboženskou toleranci, v té době zcela výjimečnou, a s ní spojenou svobodu svědomí. Pracovali spolu s dalšími národy na díle reformace.

Tricetiletá válka a její následky

Když připadla Česká koruna Habsburkům, docházelo postupně k politickým změnám, které pak ve tricetileté válce (1618-1648) vedly k dalekosáhlému obratu. Prosazovaly se absolutistické tendence a protireformační snahy. Po vítězství Habsburků nad českými stavy v bitvě na Bílé hoře (1620) český stát ztratil svůj význam nejprve fakticky, později ho postupně ztrácel i právně, zejména v době centralizace koncem 18. století. Český politický národ mizel z politické scény. Za protireformace se museli ze země vystěhovat všichni svobodní (šlechtici a měšťané), kteří se nechťeli stát katolíky. Ti, kteří zaujali jejich místo, přicházeli nejen z Německa, ale i ze Španělska a Itálie a orientovali se na císařský dvůr ve

Vídni. Úpadek politického významu českých zemí znamenal pro Čechy větší potupu než pro německy mluvící, kteří se snadněji identifikovali s rakouským soustátím, spojení s Němci v rakouských alpských zemích.

Politické posuny, které byly důsledkem třicetileté války, výrazně změnily dynamickou rovnováhu obou jazyků v českých zemích. Jednak české země přišly válkou, epidemiemi a hladomory o podstatnou část svého obyvatelstva; pokud na jejich místo přicházeli noví osadníci, hovořili převážně německy. Jednak se význam němčiny zvětšoval s rostoucí orientací na Vídeň. Němci v českých zemích se tak posílili početně i svým významem. Stali se vládnoucí menšinou, byli všude, kde bylo bohatství, kultura i moc. Čeština zůstala jazykem venkovanů a sluhů. Vývoj české kultury byl narušen na déle než sto let. Česká kultura se začala znovu probouzet, až když v evropském osvícenství v 18. století vyrostly nové generace českých vzdělanců – především kněží a učitelů.

V těchto posunech je první příčina budoucích konfliktů.

Národní obrození, národ jako společenství jazyka

Osvícenský absolutismus Habsburků vytvořil jednotnou státní správu a vzdělávací soustavu s jednotným, tj. německým jazykem. Pojal do ní i české země.

Proti tomu vystoupilo české národní obrození. Rozvíjelo se ve stejné době jako národní uvědomování jiných evropských národů a vyrůstalo ze stejných základních myšlenek jako soudobé duchovní proudy v Německu, tj. na prvním místě z Herderových idejí. Herder rozhodující měrou přispěl k rostoucímu sebeuvědomování německého národa jako přírodní síly dané jazykem a společným původem. Toto pojetí se výrazně liší od představy politického národa, která převládá v západní Evropě a severní Americe: národ je podle ní společenství občanů země, kteří se do tohoto společenství chtějí včlenit.

Z těchto dvou pojetí rostou také rozdílné koncepty národního státu. Češi převzali spolu s Němci romantický koncept, založený na jazyku a původu. Takový národní stát však nebylo možno vybudovat ve smíšené zemi, kde po sedm staletí žili společně příslušníci dvou jazyků, touha po národním státu musela ohrozit společný život Čechů a Němců.

České národní obrození mělo ovšem i jiné zdroje: rozpomínalo se na tradice husitství a Jednoty bratrské s jejich duchovními a humánními hodnotami. Vyjádřil to Palacký ve svých „Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě“. V jeho době ožil znovu Husův zápas, Palacký ukázal, že to, oč šlo Husovi – totiž aby člověk nemusel jednat proti svědomí a rozumu, je nyní živé v odporu proti absolutismu.

Revoluce 1848 a její důsledky

Rozpory se projevíly v revolučním roce 1848, když opět vystoupil na scénu český politický národ. Ve Frankfurtu nad Mohanem se tehdy sešel německý národní parlament, jehož cílem bylo sjednotit Německo, rozdělené do mnoha států a státčků. Snahou bylo připojit i západní, tj. rakousko-české části habsburské monarchie. Palacký tehdy pozvání do Frankfurtu odmítl. Vysvětloval, že Češi jsou národ slovanský, pro nějž (a pro další malé národy) je potřebné zachovat podunajskou habsburskou monarchii a přebudovat ji ve federaci rovnoprávných národů. Zápas o národní rovnoprávnost v habsburské monarchii byl pak dlouhodobým cílem české politiky. Druhým cílem byla snaha o obnovení českého státu v rámci podunajské monarchie. To se stalo zvláště aktuálním, když došlo k rakousko-uherskému vyrovnání (1867) a byl obnoven uherský stát. Češi žádali totéž – vždyť habsburské soustátí vzniklo

původně ze tří jednotek: zemí České koruny, zemí Uherské koruny a rakouských zemí. Češi svých cílů přes opakované pokusy nedosáhli. Naráželi nejen na maďarský odpor, ale zejména na výhrady českých Němců. Oba národy si v českých zemích navzájem překážely. Kvůli Čechům se čeští Němci nemohli připojit k německému národnímu státu, založenému roku 1871. Kvůli českým Němcům nemohli Češi obnovit český stát – Němci nechtěli žít jako menšina ve státě se silnou českou většinou. Oboustranná nedůvěra rostla a obě národní skupiny se uzavíraly do sebe. Napětí přetrvávalo i konec habsburské říše.

Na konci 19. století usilovali politici českých Němců o rozdělení českých zemí podle národnostní hranice. Roku 1890 část české reprezentace na to dokonce přistoupila, přesto k tomu nedošlo. Rozdělení země by bylo stěží zabránilo budoucím sporům. V některých oblastech sice jednotlivé jazyky výrazně převažovaly, ale vedle nich byly celé regiony jazykově smíšené, stejně tak i mnohá města. Každá hranice by proto zůstala sporná. Navíc země tvořila organickou hospodářskou jednotu a uměle vytvořené linie, které by ji dělily, by nebyly udržitelné.

Obě strany se ptaly: co udělat s druhým etnikem, které tak překáží v „našem“ národním prostoru? Myšlenka na vyhnání toho druhého ze smíšeného území se objevila už v minulém století – tehdy mezi radikálními českými Němci a vyhnání měli být Češi.

K tomu v minulém století nedošlo, česko-německé spory se tehdy vybíjely pouze ve slovech. Ale vzájemné odcizení vzrůstalo.

První světová válka

První světová válka, zahájená rakousko-uherským útokem na Srbsko, jen vyhrotila stávající problémy. Z Čechů byla vůči vládě loyální jen malá skupina klerikálů a sociálních demokratů. Také skupina, která se rozhodla pro odboj – jak domácí (Kramář, Klofáč), tak zahraniční (Masaryk, Beneš, Štefánik) – byla na počátku malá. Většina českých reprezentantů byla oportunistická a pasivní.

Mnozí Češi už nepovažovali Rakousko za svůj stát a nechtěli za ně bojovat, zvláště ne proti Srbům a Rusům, které považovali za své slovanské příbuzné. Přesto museli čeští vojáci bojovat za Rakousko-Uhersko a nemálo jich padlo. Někteří odmítali službu v armádě, dezertovali, řada Čechů byla popravena. Mnozí se vzdávali při prvním spatření nepřítele.

V Rusku a ve Francii vznikly z Čechů tam žijících vojenské oddíly. Po mnoha obtížných jednáních se Masarykovu odboji podařilo ustanovit z nich a z českých a slovenských zajatců v Rusku, Itálii a Francii československé zahraniční vojsko – legie, které bojovaly v armádách Dohody na různých frontách. To později sehrálo důležitou roli při jednáních s vítěznými mocnostmi o založení Československé republiky.

Pokud Německo a Rakousko-Uhersko vítězilo, rostlo sebevědomí rakouských (tím i českých) Němců. Měli v úmyslu po vítězné válce vytvořit střední Evropu, v níž by Němci dominovali. Rakouská část monarchie by se přimkla k Německu. Češi by v ní žili jako národnostní menšina v postavení horším, než jakého dosáhli postupným vývojem do roku 1914. Češi věděli, že na ně mnozí Němci hledí přezíravě: „Pokládám za urážku německého národa, je-li srovnáván s Čechy, Slovinci nebo Maďary (císař Vilém II., 1899).“ V případě porážky by monarchie neměla šanci udržet si své území. Musela počítat se sjednocením Polska, nezávislosti Uher, osamostatněním jižních Slovanů. Zbýle vlastní Rakousko a české země by se potom automaticky přimkly k Německu. Pro Čechy by to bylo podobně nepříznivé jako v případě rakouského vítězství.

V této situaci chápali čeští politici doma i v zahraničí, že po rozpadu Rakouska je jejich jedinou nadějí vznik Československé republiky (ČSR). V roce 1918, po čtyřech letech zabíjení, bídy a vystupňované nenávisti, nebylo představitelné, že se habsburská monarchie změní ve stát rovnoprávných národů, když k tomu scházelo sil a vůle v mírových podmínkách před válkou. Pro Slováky znamenalo založení ČSR vysvobození z maďarské nadvlády; Maďaři už před válkou tvrdě utlačovali menšinové národnosti. Československá republika zlepšila také naděje na přežití pro karpatské Němce, kteří byli podrobeni stejnému maďarskému útlaku.

Kdo měl v českých zemích právo na sebeurčení?

Když Češi společně s reprezentanty Slováků vyhlásili Československou republiku, dovolávali se práva na sebeurčení. V západní (české) části republiky se hlásili navíc k historickému českému státnímu právu a žádali obnovu státu v jeho historických hranicích. Pro české Němce byl výsledek války šokující. Nechtěli připustit, že by se v době vystupňované národnostní nenávisti dostali jako menšina do slovanského státu. Dovolávali se také práva na sebeurčení, odmítli pozvání do československého národního výboru a chtěli se nejprve (29.10.1918) připojit k Německému Rakousku (Deutsch-Österreich). Chtěli, aby jeho provinciemi byla německá území v západních a severních Čechách (Deutschböhmen) a na severní Moravě a ve Slezsku (Sudetenland). Německá území v jižních Čechách měla připadnout přímo k Horním a Dolním Rakousům. Vítězní spojenci v souladu s československými návrhy však tato přání už nevzali na vědomí.

Po vyhlášení Československé republiky začalo pohraničí obsazovat československé vojsko; reprezentanti českých Němců se připojili k rakouskému požadavku, aby všechny oblasti „Republiky Německé Rakousko“ s většinovým německým obyvatelstvem byly připojeny k Německu. Ani tento jejich požadavek spojenci neakceptovali. Neměla na tom zájem ani vznikající Německá republika, která jako jeden z prvních států Československo uznala.

Historické hranice českých zemí (zejména Čech a Moravy) trvaly v té době už tisíc let. Země se vyvíjely po celou dobu jako jednotné celky. Od vnitrozemí odtržené německé pohraniční oblasti neměly mezi sebou žádné jiné spojení než skrze vnitrozemí; mohly existovat jen ve spojení s Německem, resp. Rakouskem. České vnitrozemí nemohlo bez pohraničí jako samostatný stát vůbec existovat. „Posuzováno z logiky věci zahrnuje v sobě každé sebeurčení jakkoli uznávaných etnických skupin v českých zemích, Němců jako Čechů, současně i určení druhého, totiž rozhodnutí o druhé části obyvatelstva, o jejím hospodářství, politice a životním prostoru (F.Seibt).“

Zbývá se ptát: Má právo na národní sebeurčení v zemích se smíšeným obyvatelstvem vůbec použitelné, aniž by poškodilo práva druhé národní skupiny? Můžeme dnes ještě na základě práva na sebeurčení posuzovat politická rozhodnutí a proměny minulých osmdesátí let a buď je ospravedlňovat, nebo žádat jejich revizi?

První republika

Spojenci potvrdili založení Československa v hranicích, které zahrnovaly také početnou německou menšinu. Prezident Masaryk ve svém prvním poselství v národním shromáždění 22. 12. 1918 k tomu řekl: „...území obývané Němci je naše a zůstane naším... My jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté...“ Zejména poslední věta - vytržená ze souvislosti - se často cituje v německých publikacích jako doklad Masarykova protiněmeckého smýšlení. Tentýž

projev však zřetelně podává Němcům ruku ke spolupráci: „...jsme také přesvědčeni, že hospodářský prospěch odkazuje naše německé krajany k nám...Přeji si upřímně, abychom se co nejdříve dohodli...Přijmeme je rádi, jestliže se rozhodnou ke spolupráci...Ujišťuji, že minority v našem státě budou požívat úplných národních práv a občanské rovnoprávnosti.“ Němci však řadu let spolupracovat nechtěli. 4. března 1919 probíhaly na více místech bojové demonstrace, Němci protestovali, že jim bylo odepřeno právo na sebeurčení, útočili na veřejné budovy, strhávali státní znaky. Zakročilo proti nim československé vojsko a výsledkem bylo 53 mrtvých, z toho 51 na německé straně. To ještě víc odcizilo obě národnosti.

Masarykovi jistě nešlo o vytvoření národního státu ve smyslu etnickém. V ČSR žili Češi, Slováci, Němci, Rusíni, Poláci, Maďari a mezi nimi Židé. Masaryk sám byl po otci Slovák, jeho matka byla německy vychovaná Moravanka, jeho manželka byla Američanka. Vzorem mu byla americká demokracie a pojmem „národ československý“ mohl chápat i „německy mluvící Čechoslováky“. Avšak v prostředí, které procházelo víc než půl století národnostním zápolením, se jeho pojetí nemohlo prosadit ani u většiny Čechů, ani u většiny Němců.

Bylo to vskutku podobné jako v habsburské monarchii, jen s opačnými znaménky. Tehdy se Češi cítili utlačeni. Němci obvykle namítají, že nešlo o žádný útlak, protože Češi měli všechny školy až po univerzitu, postavili si Národní divadlo, Národní muzeum...Češi připomínají, že v Rakousku-Uhersku přesto nemohli dosáhnout míry samostatnosti, která by jim měla náležet. A že – ač početnější – byli ve své zemi stále ti druzí. Němci jim pořád dávali najevo svou společenskou a kulturní nadřazenost.

V první republice se cítili utištěni Němci. Češi obvykle namítají, že nešlo o útisk, že Němci měli nadále své rozvinuté školství (až po německou univerzitu v Praze) a silné pozice v průmyslu a obchodu, že se podíleli na pokroku demokracie v ČSR, na poměrném zastoupení v obcích, volebním právu žen, sociálním zákonodárství. Němci však přesto pociťovali jako nespravedlnost, že jsou druzí, že už nejsou státním národem. Cítili se znevýhodnění jazykovým zákonem z roku 1920, pozemkovou reformou, ponižovalo je zakládání českých menšinových škol a umísťování českých státních úředníků v pohraničí atd. Jestliže se příležitostně mluvilo o plánech počestit „zněmčené“ území, bylo to mimo dosah reálných možností Čechů; Němce to však jitřilo. Český nacionalismus tak krátkozrace podkopával existenci mladé republiky. Češi většinou neviděli naléhavou potřebu získat německou menšinu pro československou demokracii. Analogicky to platí pro jiné menšiny, Maďary, Poláky, atd. Varovné hlasy byly jen ojedinělé a zůstaly oslyšeny (E. Rádl).

První republika však při všech nedostatcích poskytovala Němcům demokratický prostor, představovala pro ně historicky příznivější alternativu, přiznávala jim individuální občanská práva ve větším rozsahu než kterýkoli jiný nástupnický stát habsburské monarchie. Vztahy mezi národnostmi se tak postupně uklidňovaly, mezi Němci sílily aktivistické strany, které se rozhodly pro pozitivní politiku v ČSR. Od roku 1926 byli němečtí politici členy československé vlády. Po nastolení diktatury v Německu a Rakousku se čeští Němci mohli dále těšit svobodě slova a tisku. ČSR poskytovala útočiště emigrantům, ruským i německým, Karl Popper ji později (1994) označil jako tehdy nejotevřenější společnost.

Obrat nastal po roce 1929 za světové hospodářské krize, která postihla víc německý lehký průmysl v pohraničí než český průmysl ve vnitrozemí, byla tam podstatně vyšší nezaměstnanost a v důsledku toho bída až na hranici hladovění. Krátkozraká česká politika (necitlivá zejména vůči těžce postiženým německým oblastem) zosílila a prodloužila účinky krize. Kritikům této politiky se v rámci vládnoucí koalice a stranických vztahů

nepodařilo prosadit nápravu. Tato neschopnost je jedním z důvodů, proč byla přitažlivá Hitlerova propaganda, které ČSR dostatečně nečelila. V chybné hospodářské politice je hlavní díl československé odpovědnosti za ztroskotání první republiky. Ve volbách roku 1929 zůstávala třetina německých voličů v táboře přívrženců velkoněmecké ideologie a odmítala se vyrovnat se ztrátou privilegovaného postavení z Rakouska-Uherska. V roce 1935 se ve volbách další třetina českých Němců odklonila od „aktivistů“ a dala své hlasy „sudetoněmecké straně“ (SdP) Konráda Henleina, která slibovala zlepšit jejich postavení. Tato strana se však dostávala do stále silnější závislosti na politice Berlína a zavedla tak většinu německého obyvatelstva v českých zemích pod přímý vliv Hitlerovy politiky. SdP, od samého počátku protiparlamentní strana, sdílela nacionálně socialistický světový názor a byla svázána s úsilím o německou nadvládu. V tom je zase hlavní a rozhodující díl sudetoněmecké odpovědnosti za ztroskotání první republiky.

V roce 1938 se Hitler rozhodl rozbít Československo. Nešlo mu o sudetské Němce; byli jen figurkami na jeho šachovnici, které mu pomohly vyvolat mezinárodní krizi. Bez jejich aktivní pomoci by však Hitler, který už v létě 1938 chtěl rozpoutat válku, nemohl vystupňovat národnostní tlak, který vyústil v mnichovský diktát. Mezi českými Němci byli ovšem také demokraté, i když v menšině; ti se stávali už před Mnichovem obětmi teroru Henleinových přívrženců. Československé úřady je nedostatečně chránily.

Dodnes není pro Čechy snadné nahlédnout nedostatky a chyby první republiky právě ve vztahu k německé menšině. Je však důležité, aby Češi aspoň věděli o okolnostech, které sudetské Němce činily přístupnými nacistické propagandě.

Dodnes není pro sudetské Němce snadné uznat, že jejich tehdejší podpora výbojné nacistické politiky byla osudným zmatením. Češi však právě jím ospravedlňují výbuch své nenávisti v době poválečné.

Diktát Mnichovské dohody

V září 1938 už bylo jasné – a prozíraví myslitelé a politici v zahraničí viděli – že v obraně proti německým požadavkům jde o více než jen o pohraniční oblasti Čech a Moravy, že se jedná o zápas o demokracii vůbec. Karl Barth psal 19. 9. 1938 J.L.Hromádkovi: „Se svobodou vašeho národa stojí a padá dnes...svoboda Evropy a snad nejen Evropy...Každý český voják, který bude bojovat a trpět, učiní tak i pro nás a – pravím to bez výhrady – učiní tak i pro církev Ježíše Krista, která v mlhovině Hitlerů a Mussoliniů buď klesne ve směšnost, anebo bude vyhlazena.“

Český národ se připravoval s nadšením k obraně republiky. K ní však nemělo dojít, zástupci velmocí tak rozhodli v Mnichově. Sami nazvali svou úmluvu Mnichovskou dohodou, Češi mluví o mnichovském diktátu, protože zástupci Československa nebyli k mnichovskému jednání přizváni a „dohoda“ nadiktovala Československu, že musí odstoupit své pohraniční oblasti Německu. Desetitisíce Čechů utíkaly do vnitrozemí, aby unikly ohrožení od Němců; nechťely nebo nemohly žít ve svém dosavadním domově, který se náhle stal součástí velkoněmecké říše. Šokovaná česká společnost byla zklamaná zradou spojenců a porážkou demokracie. Pro Čechy to bylo takovým ponížením, že toto trauma přežívá dodnes.

Demokratičtí Němci zůstali republice věrni až do konce. Přinesli také v zápase s Hitlerem největší oběti. Češi ke své hanbě neosvědčili s nimi svou solidaritu. Když německá armáda obsazovala pohraničí, čeští četníci v řadě případů vraceli vlaky s německými uprchlíky zpět do Sudet. Ale i mnozí z těch sudetských Němců, kteří nadšeně vítali Hitlerovu armádu, se

posléze přesvědčili, že byli podvedeni. Pro nacistickou správu zůstali méně spolehlivými, za války byli záměrně posíláni na nejhorší bojiště a množství jich padlo. Sudetští Němci tak byli nejen nositeli, ale současně i oběťmi nacismu.

Protektorát

Půl roku po Mnichovské dohodě obsadil Hitler zbytek českých zemí – vzal je pod svou „ochranu“. Tak získal bez boje nejen Sudety, ale celé Československo. 15. března 1939 se stal zbytek českých zemí Protektorátem Čechy a Morava, ze zbytku Slovenska se stala satelitní „svobodná“ republika. Hitler získal také kvalitní výzbroj československé armády a moderní české zbrojovky.

Obětování Československa se ukázalo jako marné, rozplynuly se iluze, že mnichovská dohoda zachránila mír. Za několik měsíců vskutku rozpoutalo Německo válku; přepadlo Polsko a potom další země v Evropě. Ani Hitlerovi odpůrci z řad sudetských Němců namnoze nepočítali zpočátku s poválečným obnovením ČSR. Jediná říšskoněmecká sociální demokracie v exilu prohlásila už v září 1939: „Znovunastolení ČSR, jak mu rozumíme, neznamená znovuuustavení na základě statutu Mnichova, bez Sudet, ale zrušení mnichovských hranic mezi Německem a Československou republikou, tak jak tato existovala před Hitlerem...“

Byl to hlas vskutku ojedinelý.

Všemi zeměmi, kam přišla německá armáda, se rozlila vlna násilností. Byli zatýkáni a likvidováni zejména Židé, ale nejen oni. Také v českých zemích byli ihned po obsazení zatýkáni demokraté a odpůrci nacismu. Na podzim 1939 byly obsazeny české vysoké školy a představitelé studentů byli popraveni. Celé ročníky mladých lidí byli nasazováni na nucené práce pro potřeby říše. Oběťmi nacistické okupace se stali především Židé, vedle nich převážně příslušníci české inteligence, univerzitní učitelé, spisovatelé, vedoucí organizací mládeže. Dálo se to v souladu s programem, který se potvrdil teprve po válce, podle něhož měla nejspolehlivější složka národa – inteligence – být zlikvidována, z ostatních měla být „rasově vhodná“ část poněmčena, zbytek odsunut mimo prostor německého zájmu.

V reakci na okupaci, zřízení protektorátu a okupační teror se postupně většina Čechů sjednotila v odporu. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha dosáhl teror mimořádné intenzity. Naráz byly pro výstrahu vyhlazeny Lidice a Ležáky, denně se konaly popravy několika desítek osob, jejich jména byla zveřejňována ve všech obcích a čtena v rozhlase.

Počet obětí okupace z Československa se odhaduje na 340-360 tisíc, dvě třetiny z toho byli Židé. Je to nesrovnatelně méně proti miliónovým ztrátám Poláků a Rusů, jejichž zeměmi ovšem prošla fronta. Každodenní zkušenosti s německým terorem však přesvědčovaly Čechy o tom, co je v případě Hitlerova vítězství čeká. Tehdy v nich rostlo přesvědčení o kolektivní vině Němců a sílila touha po odplatě. Ta se po válce vybilá v událostech, které byly mnohým Němcům nepochopitelné. Dodnes se někteří ptají, jak jim Češi mohli tolik ublížit.

V sudetoněmecké literatuře se traduje, že na útlaku českých obyvatel se podílela jen relativně menší část sudetských Němců a že k nejtvrdším postihům došlo ze strany říšských Němců, působících v protektorátu. Češi naopak vzpomínají, že na protičeských represích měli sudetští Němci výraznou účast. Symbolizovala ji postava K.H.Franka.

Nacistický teror trval v českých zemích do poslední chvíle. V Praze vypuklo povstání tři dny před koncem války a vyvolalo ze strany okupační moci tvrdou a brutální reakci. Stejně tvrdě reagovaly německé jednotky na nedočkavé projevy v jiných místech.

Bylo po tom všem možné soužití Čechů a Němců?

Zkušenosti s německým obsazením se sčítaly a vytvářely dojem – nejprve mezi Čechy v protektorátu, pak i v českém zahraničním odboji, že poválečné soužití v jednom státě nebude možné. Beneš nejprve navrhoval kompromisní řešení: odstoupení části území osídlených Němci, částečné přesídlení, částečnou samosprávu zbylých Němců.

Později pod tlakem domácího odboje změnil mínění a přešel k představě rozsáhlého přesídlení. To mělo být součástí milionových přesunů obyvatelstva ve střední a východní Evropě, které plánoval Stalin. Němci měli být vyhnáni nejen z ČSR, ale i z Polska až po Odru a Nisu a ze zemí jihovýchodní Evropy – tím měly být vytvořeny „stabilnější poválečné poměry“. Tyto přesuny získaly mezinárodní souhlas především vahou Sovětského svazu. Stalin si tím vytvářel vhodné podmínky pro „proletářskou revoluci“ ve střední Evropě.

Když byli Němci poraženi, provalila se nashromážděná protiněmecká nenávisť v lidovém „účtování“, které postihlo nejen představitele okupační moci, ale i řadové německé vojáky a civilisty. Nedělal se rozdíl mezi sudetskými a říšskými Němci, postiženy byly i německé rodiny, prchající před východní frontou. Princip kolektivní viny a kolektivního trestu byl všeobecně přijímán a zastáván i českými vůdčími osobnostmi. Mnohde vzala situaci do rukou bestiální spodina společnosti, docházelo k lynčům a hromadným popravám Němců. Německé obyvatelstvo bylo hromadně vyvlastněno, vyháněno ze země nebo natěsnáno do sběrných táborů. Jejich podmínky se místo od místa lišily, nemálo jich však smutně proslulo tvrdostí a brutalitou. Příčinou četných úmrtí bylo vyčerpání, psychický útlak, útrapy při pěších transportech. Hladem umírali zejména kojenci.

V tomto období „divokého odsunu“ se vytvářela „nová situace“, kterou postupimská konference vítězných mocností (v červenci a srpnu 1945) mohla už jen vzít na vědomí. Spojenci nakonec souhlasili s odsunem Němců z Polska, Československa a Maďarska, trvali však na spořádanosti a lidskosti.

„Řádný odsun“ probíhal v roce 1946 a byl zastaven – pro odpor západních velmocí – na jaře 1947. Během dvou let musely ze země odejít asi 3 milióny Němců. Asi 300 tisíc jich zůstalo v ČSR, ne vždy dobrovolně. Ztráty na životech Němců, způsobené událostmi souvisejícími s vyhnáním, nelze dnes určit přímo z pramenů. Nejnovější odhady, na kterých se shodla společná česko-německá komise historiků, dosahují maximálně třiceti tisíc obětí. Jejich větší část se týkala civilního obyvatelstva v době, kdy nepřítel byl již poražen. To vypovídá mnoho o nenávisti, která zaplavila zemi po zhroucení německé nadvlády.

Motivy, které na české straně zdůvodňovaly nutnost „odsunu“, byly rozmanité. Vytvářely takovou vše pronikající atmosféru, že nebylo možno vzepřít se jí bez osobního nebezpečí. Byla tu především zkušenost Mnichova, pak zkušenost s protektorátním terorem, dále mimořádně tvrdé represe na konci války, svědectví navracejících se vězňů o zvěrstvech v nacistických koncentračních táborech, konečně potvrzené plány na germanizaci českých zemí. Hlavní motiv však nebyl antinacistický, ale protiněmecký: postižení byli také němečtí sociální demokraté, kteří prokázali svou odbojovou činnost, a dokonce i Židé německého jazyka, kteří přežili koncentrační tábory.

Cílem byl národní stát Čechů a Slováků. Poválečná situace byla chápána jako jedinečná příležitost, která nesmí být promarněna. B. Komárková napsala v roce 1966: „Podle prohlášení prezidenta Beneše by nám budoucí generace neodpustily, kdybychom nevyužili této příležitosti a nezabavili se Němců. Takovéto argumentaci jsem nebyla zvlášť nakloněna. Musela jsem si položit otázku jinak: Jak bychom po tom, co se stalo, mohli spolu žít?“

Kdo vyhrál?

Češi „začali svůj nový život po osvobození v duchu nezřízeného a bezuzdného nacionalismu“ (J. B. Souček, 1948). Vyhánáním Němců bez rozlišení nacistů a demokratů československá demokracie zradila sama sebe. Obecně se v rámci „kolektivní viny“ považovalo za samozřejmé, že se na Němce před vyhnáním uvalí ta omezení, jež nacisté předepsali Židům (označení na oděvech, snížené potravinové dávky, zákaz nočního vycházení, zákaz některých zaměstnání atd.). V této situaci hlubokého mravního úpadku se však přece objevili na české straně četní jedinci, kteří poskytovali vyháněným Němcům lidskou pomoc. Zvláštní připomenutí zaslouží Přemysl Pitter, který zorganizoval záchrannou akci na záchranu dětí, nejprve židovských, pak hlavně německých. Získal pro ten účel spolupracovníky i finanční pomoc; ministerstvo sociální péče mu dalo k dispozici čtyři zámky a ochránilo ho svým pověřením. Postupně silily také hlasy žurnalistů, spisovatelů, křesťanů, které kritizovaly násilí při odsunu. Proti vyhnání jako takovému se však veřejně žádný hlas neozval. Zákon umožňoval beztravnost násilných činů spáchaných v rámci „spravedlivé odplaty“ až do konce října 1945. Morální úpadek, související s vyhnáním více než pětiny obyvatel státu, se projevil i v otřesení smyslu pro nedotknutelnost cizího majetku. Krajina zbavená svých hospodářů zela jako otevřená rána. Češi nedokázali udržet pohraničí na hospodářské úrovni, na niž je přivedli Němci. Úpadek pohraničí se poté rozšířil do vnitrozemí. Strach z německé odplaty napomohl k rezignovanému přijetí sovětské nadvlády po roce 1948.

Také Němci a s nimi sudetští Němci mají ovšem důvody k sebekritickému zvažování, co bylo jejich výhrou a co prohrou. Velká většina sudetoněmeckého obyvatelstva – i když ne všichni – se ve třicátých letech rozhodla pro připojení sudetského území k německé říši a otevřeně vítala Hitlerovu politiku, která vedla nakonec k rozbití Československé republiky. Když se mluví o „morálním úpadku“ v souvislosti s tím, že všichni vyhnali sudetské Němce z jejich domovů, musí toto odsouzení tím více platit pro Němce v čase války a protektorátu. Odmítáme-li princip „kolektivní viny“, podle kterého byli postiženi sudetští Němci, neznamená to, že je tím sprovedena ze světa otázka jejich viny a účasti na tom, co se stalo. Všechny hrůzy okupace se sice neděly přímo rukama sudetských Němců, ale děly se před jejich očima a ve jménu jejich národa. Sudetští Němci mnoho ztratili. Ztráta vlasti, násilný konec staleté tradice, osobně prožité bezpráví a utrpení – to jsou bolestné oběti, které je postihly téměř zástupně za celý německý národ. Tyto oběti jsou dnes zmírněny tím, že někdejší vyhnání mají už dlouho nový domov v Německu a že z jejich dětí a vnuků se stali dobří Bavoři či Frankové, ale nejsou tím zrušeny. Otázkou je, jak sudetští Němci budou zacházet se ztrátou, která je postihla.

Mnozí se s ní navenek vyrovnali, je ovšem těžko říci, jak jsou se vším srovnání vnitřně. Oficiální politický hlas sudetských Němců setrvává na právních nárocích a požadavcích na nápravu. Odmítá společnou deklaraci české a německé vlády, již chtějí oba státy otevřít cestu z nešťastné minulosti. Tím se část sudetoněmeckého vedení dostává do nebezpečí, že ztratí nejen minulost v bývalé vlasti, ale i budoucnost nového dobrého sousedství, a tak znásobí utrpenou ztrátu³.

Velká a rostoucí část sudetských Němců se ovšem necítí být tímto směrem reprezentována, zřiká se nároků a obrací se k cestě smíření a česko-německého porozumění.

Němci považovali odtržení Sudet a obsazení zbytku českých zemí (1938-39) za své vítězství. Češi naopak považovali za vítězství znovupočestění Jablonce, Teplic, Žatce...(1945-46). Dnes po desetiletích mohou obě strany sčítat body své prohry.

³ Spolkové shromáždění Sudetoněmeckého krajského sdružení rozhodlo v únoru 2015 o zásadní změně svých stanov. Vypouští z nich požadavky na „znovuzískání vlasti“ a na „restituci nebo rovnocenné odškodnění“ po válce zabaveného majetku.

Proč naše církve nestály při sobě a nevzpěřely se bezpráví?

Evangelické církve a sbory v českých zemích, až do konce války roku 1918 řízené společnou konsistoří ve Vídni, tvořily aspoň formálně jedno společenství. V něm však jak Češi, tak i Němci utvářeli své národní skupiny a rozvíjeli vlastní národnostně podmíněné důrazy. Odstup mezi nimi se zvětšoval.

Tím už bylo připraveno úplné rozdělení českých a německých evangelických křesťanů. V roce 1918 vznikla nejprve Českobratrská církev evangelická a roku 1919 pak byla založena samostatná Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Přitom nebyl důležitý sled událostí. Němečtí evangelíci nezakládali vlastní církev proto, že předtím vznikla českobratrská církev, ale proto, že ztratili bezprostřední spojení s Rakouskem. Obě církve měly určité přátelské kontakty a do jisté míry spolupracovaly, nesměřovaly však ani v náznaku k církevnímu společenství. Pozdějších příležitostí ke sblížení vědomě nevyužily. Značné teologické rozdíly mezi nimi lze pozorovat na tom, jak obě církve popsaly svůj postoj ke státu. Českobratrská církev evangelická zdůraznila ve svých tezích o pojetí státu z roku 1934 přísnou orientaci na evangelium; stát je pouze služebným prostředkem k tomu, aby byla ve světě uskutečněna Boží vůle a zaručena spravedlnost. Státní moc či hlediska krve a rasy nesmějí být zdroji práva. Tyto teze jsou velmi blízké stanovisku Vyznávající církve v Německu, s níž tehdy českobratrští evangelíci byli ve styku prostřednictvím Karla Bartha. Naproti tomu teze vedení Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zdůrazňují, že vedle orientace na zákon a evangelium je nutno přihlídnout „k národovství“ (Volkstum) jakožto bezprostřednímu Božímu stvoření. Stejná krev, vlast a společný jazyk, společné dějiny a společný osud určují podle „Boží stvořitelské vůle“ národní svéráz (Volkstum). Státní moc se vztahuje k „jednotlivci vázanému na národ, čili k jeho národnímu svérázu“, z něhož vyrůstá právo. Stát se ovšem nesmí zřít svého náboženského základu a popřít ustanovení svého úřadu Bohem.

Obě církve se chápaly národnostně a také se to odráželo v jejich praxi. Obě byly v tomto ohledu jednak před válkou, jednak po válce postaveny před zkoušku: pro německou církev to byla léta 1938-39, když byla rozbita první republika a zřízen protektorát, pro českou církev vyhnání Němců 1945-46.

Zaměření na národnost vedlo Německou evangelickou církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku k stále zřetelnějšímu příklonu k Německu, přičemž svou roli hrálo i politické a hospodářské znevýhodnění Němců v Československu v období světové hospodářské krize. To vyústilo v letech 1938-39 v bezvýhradný souhlas s připojením Sudet k Německu a později s okupací celého Československa. Němečtí evangelíci a jejich církve to sice nějak zvlášť nezdůrazňovali, ale ztotožnili se s postojem sudetoněmeckého obyvatelstva, mezi nímž představovali malou skupinu, nejvýše pět procent. Od svého postoje se Německá evangelická církev neodchýlila, ani když se nacionálně socialistický režim choval k církvím stále více nepřátelsky, což ji mělo zarážet a zneklidňovat. Není ani známo, že by se němečtí evangelíci svým českým sestrám a bratřím pokusili pomáhat, když byli pronásledováni a utlačováni nacionálně socialistickými mocenskými orgány.

V roce 1945 zas téměř všichni čeští evangelíci byli stejně jako celá československá veřejnost přesvědčeni, že je nevyhnutelné Němce z Československa odstranit. Odsun, který následoval, jako takový kritizovalo pouze několik jednotlivých členů ČCE. Mezi evangelickými křesťany v Československu byli i takoví, kteří projevili svou účast s nouzí a neštěstím Němců, někteří například kritizovali zbytečnou tvrdost a brutalitu odsunových akcí, někteří aktivně pomohli

Němcům v tísní; ČCE projevila vstřícnost k připojení německých sborů. Zásadní odpor vůči odsunu Němců však z církve nevyšel. Pokud se o odsunu diskutovalo, nechyběly sice projevy politování a rovněž rozpoznání viny spojené s odsunem, vcelku však na veřejnosti platil jednoznačný souhlas s tímto opatřením, označovaným za nutné.

Zůstává bolestné poznání, že společná víra a stejná konfese českých a německých evangelických křesťanů se nedokázaly stát základem soudržnosti a vzájemné pomoci. Národní a politické zájmy byly v obou skupinách důležitější a nepřipouštěly vážné snahy o společenství. Rozdělení německých a českých evangeliků v Československu nebylo překonáno a bylo nakonec dramaticky dovršeno tím, že je rozdělila i státní hranice. Teprve později si začali uvědomovat, co křivd bylo napácháno, aniž narazily na odpor.

Je možné smíření?

Česko-německé soužití utrpělo těžké újmy už během „sudetské krize“, rozdmýchané Hitlerem, a v čase protektorátu. V letech 1945-46 pak bylo tragicky přerváno. Násilné vysídlení německého obyvatelstva z českých zemí bylo mravně pochybené a způsobilo nezasloužené utrpení mnoha lidem. Ukázali jsme však, že to byl poslední krok na dlouhé cestě. Předcházela mu řada křivd z obou stran, jeho kořeny se táhnou hluboko do minulosti. Nikdo nesmí posuzovat tento poslední krok izolovaně, musíme vidět celou cestu. Snahy o jednostranné zúčtování znamenají pokračovat v tomto řetězu zla.

Století nacionalismu, který způsobil oběma stranám mnohé rány, je však našťastí za námi. Nové uspořádání Evropy je nadějí i pro nové česko-německé kontakty. Nový počátek předpokládá vzájemnou důvěru. Ta se nejlépe ověří ochotou navzájem se slyšet a společně hledat pravdu o staré i současné nedůvěře, strachu, nepřátelství. Hledání pravdy v historii nikdy nekončí.

Rozdělující zeď je zbořena

Česko-německá pracovní skupina Českobratrské církve evangelické a Evangelické církve v Německu (1998): K porozumění mezi Čechy a Němci.

*Pro synodní radu Českobratrské církve evangelické
vydal Zdeněk Susa ve Středoklukách roku 1999*

Johanniskirche in Rosenberg

Kostel a fara v Šumperku

Zur Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen MITEINANDER ÜBER DIE GESCHICHTE SPRECHEN

Warum überhaupt über die Geschichte sprechen? Ginge es nicht besser ohne die Geschichte?

Friedliche und auch freundschaftliche Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen gibt es schon seit Jahren. Besonders unter den Christen auf beiden Seiten scheint es ernsthafte Probleme kaum noch zu geben. Versöhnung ist für sie zu einer lebendigen Erfahrung geworden.

Offene Fragen und Meinungsverschiedenheiten aber treten auf, wenn man miteinander über die Geschichte spricht. Das betrifft nicht so sehr die Deutschen, die nicht aus den böhmischen Ländern stammen; ihnen ist die gemeinsame Geschichte oft nicht so wichtig. Aber für die Deutschen aus den böhmischen Ländern (Sudetendeutschen) und für die Tschechen ist die Geschichte von unermeßlicher Bedeutung.

Oft sehen sie die gemeinsame Vergangenheit allerdings unterschiedlich, einseitig. Wie auf der tschechischen, so auch auf der sudetendeutschen Seite stoßen wir auf die Neigung, die eigene Volksgruppe kompromißlos zu verteidigen und Schuld ausschließlich der anderen Nation zuzuweisen. Dieser wird unterstellt, schon in früher Vergangenheit von „national“ motiviertem Haß bestimmt gewesen zu sein. Vieles in dieser Sichtweise spiegelt möglicherweise nur den späteren Nationalitätenkonflikt wieder. Aber auf beiden Seiten sind die gegenseitigen Vorbehalte tief verankert, beide Seiten haben bis heute verletzte Gefühle. Das wird in dem Augenblick, in dem man beginnt, über die Geschichte zu sprechen, besonders deutlich.

Heikle Fragen werden wir nicht los, indem wir ihnen ausweichen. Die verdrängte oder verleugnete Vergangenheit taucht immer wieder vor uns auf. Damit sie uns nicht auf Dauer bedrückt und verstört, müssen wir miteinander sprechen und an den Erinnerungen und Gefühlen der anderen Anteil nehmen. Und wir müssen nach der gemeinsamen geschichtlichen Wahrheit suchen. Es gibt nicht eine „tschechische Wahrheit“ und eine „sudetendeutsche Wahrheit“ nebeneinander. Wir glauben, daß wir zu einer gemeinsamen Sicht der Wahrheit finden können.

Wir - Christen auf beiden Seiten - haben dafür eine gute Vorbereitung dank der seit Jahrzehnten geführten Gespräche und guter Zusammenarbeit. Wir wissen, daß auch der Mensch anderer Sprache unser Nächster ist, auch der gestrige Feind. Wir wissen, daß Vergebung und neuer Anfang möglich sind. Deshalb sehen wir es als unsere Aufgabe an, auch über Dinge, die weh tun, das Gespräch zu eröffnen. Wir wollen nicht nur uns selbst in der Opferrolle sehen. Gerade die deutsch-tschechischen Erfahrungen des letzten Jahrhunderts zeigen, daß es in der vielschichtigen und verwobenen Geschichte fast nie möglich ist, Täter und Opfer, Schuldige und Unschuldige jeweils nur auf einer Seite zu sehen. Darum keine Schuldzuweisung, sondern ein beiderseitiges Bemühen um Verständnis!

Der wichtigste Grund jedoch, um überhaupt alte Streitigkeiten in Erinnerung zu rufen und miteinander klarzustellen, ist der: Wir wollen sie nicht fortsetzen.

Wir wollen kein neues Buch über die deutsch-tschechische Geschichte schreiben.

Wir wollen für Deutsche und Tschechen, die sich als gute Nachbarn treffen möchten, und besonders für Christen auf beiden Seiten, historische Grundinformationen anbieten und empfindliche Stellen und offene Fragen aufzeigen.

Wann begann die Geschichte der deutsch-tschechischen Konfliktgemeinschaft?

Auf der deutschen Seite gibt es die Meinung, daß es genüge, bis zum Ende des Ersten Weltkrieges und zur Entstehung der Tschechoslowakischen Republik (CSR) im Jahre 1918 zurückzublicken. Die Tschechen weisen darauf hin, daß die Gründung der CSR nicht zu verstehen sei, wenn man nicht den Ausbruch und den Verlauf des Ersten Weltkrieges bedenke. Es sei sogar sinnvoll, zu den Wurzeln des Problems bis - mindestens - in die Zeit des Dreißigjährigen Krieges zurückzugehen.

Darum erinnern wir uns wenigstens in einigen wenigen Sätzen an unsere gemeinsame Geschichte von Anfang an.

Anfänge

Weder Deutsche noch Tschechen zählen zu den ursprünglichen Bewohnern Mitteleuropas. „Ursprünglich“ ist in Europa letzten Endes niemand. In den böhmischen Ländern sind die Kelten das erste historisch bekannte Volk in den letzten fünf Jahrhunderten vor Christus. Nach ihnen lebten hier germanische Stämme in den ersten vier Jahrhunderten nach Christus, dann kamen die Slawen. Die Beziehungen der Slawen zu ihren germanischen Nachbarn waren von Anfang an nie problemlos. Das „Miteinander und Gegeneinander“ (František Palacký) war fruchtbringend, aber auch schmerzhaft, bereichernd, aber auch bedrohlich. Dieser zwiespältige Charakter der slawisch-germanischen Beziehungen wird bereits in den ältesten historischen Erwähnungen belegt. Im 7. Jahrhundert kam unter die Slawen der fränkische - die Franken waren ein germanischer Stamm - Kaufmann Samo. Die von ihm geführten Slawen stürzten nicht nur die Oberherrschaft der aus Asien eingedrungenen Avari, sondern besiegten auch das Heer des Frankenkönigs Dagobert.

Bis zum 13. Jahrhundert waren die Deutschen für die Tschechen nur stärkere Nachbarn, mit denen ein *modus vivendi* zu finden war. Die Tschechen lösten das Problem so, daß sie im 9. Jahrhundert freiwillig das Christentum annahmen und ihren Staat im folgenden Jahrhundert in das von deutschen Königen regierte Heilige Römische Reich eingliederten, so jedoch, daß sie in dessen Rahmen ihre eigenständige Stellung aufbauten und verteidigten. Der böhmische König stieg schließlich im 13. Jahrhundert zum ersten Kurfürsten (Wähler des deutschen Königs) auf. Doch auch als Herrscher des Heiligen Römischen Reiches konnte der deutsche König keine unmittelbaren Rechte im böhmischen Staat wahrnehmen.

Die deutsche Ostsiedlung

Im 13. Jahrhundert veränderte sich der Charakter der Beziehungen, als böhmische Herrscher deutsche Kolonisten ins Land einluden. Diese besiedelten einerseits die wenig bewohnten, bewaldeten Grenzregionen. Sie ließen sich aber auch unter der einheimischen Bevölkerung nieder, gründeten Städte, wirkten bei der Entfaltung der Handwerke und des Handels mit. Von da an haben die deutsch-tschechischen Beziehungen zwei Gesichter.

Einerseits ist es das Verhältnis von zwei Nachbarvölkern und -staaten, eines großen und eines kleinen, andererseits das Verhältnis von zwei Sprachgruppen inmitten der böhmischen Länder, der tschechischen Mehrheit und der deutschen Minderheit.

Der höhere kulturelle und wirtschaftliche Entwicklungsstand der deutschen Kolonisten und die Unterschiedlichkeit beider Sprachen, der deutschen und der tschechischen, führten dazu, daß diese beiden Gruppen nicht verschmolzen. Das galt auch, als sich im Laufe der Jahrhunderte viele Deutsche der tschechischen Sprache und viele Tschechen der deutschen Sprache bedienten - was u.a. zahlreiche tschechische Namen unter Deutschen und umgekehrt belegen. Es blieb bei zwei Sprachgruppen in einem Land, es blieb bei dem „Miteinander und Gegeneinander“. Die Amtssprache des böhmischen und mährischen Landes war - nach dem zuerst üblichen Latein - jedoch das Tschechische.

Die im Lande niedergelassenen Deutschen hatten wie die Tschechen alle Rechte der Untertanen des böhmischen Königs, waren jedoch immer eine Minderheit, wenn auch eine kulturell und ökonomisch bedeutende. Beide, Tschechen und Deutsche, waren Angehörige des böhmischen Staates. Gemeinsam gingen sie den Weg von den Hussitenkriegen (1419 - 1434) bis zur Epoche des Königs Georg von Podiebrad (1458-1471), eines Vordenkers des europäischen friedlichen Zusammenlebens. Ihrem Land errangen sie eine für die damalige Zeit außergewöhnliche Toleranz und damit verbunden Gewissensfreiheit. Gemeinsam mit anderen Völkern brachten sie die Reformation voran.

Der Dreißigjährige Krieg und seine Folgen

Nachdem die böhmische Krone an das Haus Habsburg gefallen war, setzte allmählich eine politische Verschiebung ein, die mit dem Dreißigjährigen Krieg zu einem tiefgreifenden Umschwung führte. Absolutistische Tendenzen und die massiv vorangetriebene Gegenreformation setzten sich zunehmend durch. Nach der Niederlage der böhmischen Stände gegen die Habsburger in der Schlacht am Weißen Berge (1620) verlor der böhmische Staat seine Bedeutung zuerst faktisch, später auch rechtlich, besonders in der Zeit der Zentralisierung am Ende des 18. Jahrhunderts. Die böhmische politische Nation verschwand aus der historischen Szene. Im Zuge der Gegenreformation mußten alle Freien (Adlige und Stadtbürger), die nicht katholisch werden wollten, das Land verlassen. Diejenigen, die ihren Platz einnahmen, kamen vielfach aus Spanien und Italien und orientierten sich am kaiserlichen Hof in Wien. Den Niedergang der politischen Bedeutung der böhmischen Länder empfanden die Tschechen schmählicher als die deutsche Bevölkerung, die sich leichter mit dem österreichischen Staatsverbund, mit den Deutschen in den österreichischen Alpenländern, identifizierten.

Mit den politischen Verschiebungen im Gefolge des Dreißigjährigen Krieges ging eine nachhaltige Veränderung in dem dynamischen Gleichgewicht der beiden Sprachen einher. Einerseits verloren die böhmischen Länder durch Krieg und Seuchen einen beträchtlichen Teil ihrer Bevölkerung; wenn neue Siedler auf ihren Platz kamen, waren sie vorwiegend deutschsprachig. Andererseits gewann die deutsche Sprache mit der wachsenden Ausrichtung nach Wien an Gewicht. Deutsche in den böhmischen Ländern wurden somit zahlenmäßig und in ihrer Bedeutung stärker; sie waren überall dort, wo es Reichtum, Kultur und Macht gab. Tschechisch blieb die Sprache des Landvolkes und der Dienstboten. Die tschechische Kultur war so für mehr als 100 Jahre in ihrer Entwicklung gestört. Sie erhielt erst wieder Impulse, als im Rahmen der europäischen Aufklärung im 18. Jahrhundert neue

Generationen von tschechischen Gebildeten heranwuchsen, vor allem Priester und Lehrer. Mit diesen Verschiebungen entstanden die Voraussetzungen der späteren Konflikte.

Die nationale Wiedergeburt, Volk als Sprachgemeinschaft

Der aufgeklärte Absolutismus in der Habsburger Monarchie schuf eine einheitliche staatliche Verwaltung und ein Bildungssystem mit einheitlicher, d.h. deutscher Sprache. Er bezog darin auch die böhmischen Länder ein.

Dagegen trat die tschechische Bewegung der nationalen Wiedergeburt auf. Sie entwickelte sich in derselben Zeit wie das Erwachen des nationalen Bewußtseins anderer europäischer Völker und orientierte sich an den gleichen Grundgedanken wie die zeitgenössischen Geistesströmungen in Deutschland, besonders an den Ideen von Herder. Dieser hat in Deutschland maßgeblich zum neu aufkommenden Selbstverständnis des Volkes als einer natürlichen, von Sprache und gemeinsamer Herkunft getragenen Kraft beigetragen. Diese Sichtweise unterschied sich deutlich von der im westlichen Europa und in Nordamerika vorherrschenden Auffassung des Volkes als politischer Gemeinschaft der Bürger eines Landes, die sich in diese Gemeinschaft eingliedern wollen.

Das sind unterschiedliche Konzepte des nationalen Staates. Die Tschechen übernahmen wie die Deutschen das romantische, an Herkunft und Sprache ausgerichtete Konzept. Dies aber ließ sich in einem Land, in dem seit sieben Jahrhunderten eine aus zwei Sprachgemeinschaften gemischte Bevölkerung lebte, nicht verwirklichen, mußte vielmehr das Zusammenleben von Tschechen und Deutschen bedrohen. Die tschechische Wiedergeburt besann sich zusätzlich auf die Traditionen des Hussitentums und der Brüderunität mit ihren geistigen und humanitären Werten. Das brachte Palacký in seiner „Geschichte des tschechischen Volkes in Böhmen und Mähren“ zum Ausdruck. In seiner Zeit ging der Kampf von Jan Hus, nicht gegen Gewissen und Vernunft handeln zu müssen, in der Auflehnung gegen den Absolutismus der Habsburger Monarchie weiter.

Die Revolution von 1848 und ihre Auswirkungen

Bereits im Revolutionsjahr 1848 zeichneten sich die Konflikte ab, als die Tschechen wieder als politisches Volk in Erscheinung traten. In Frankfurt am Main trat damals das deutsche nationale Parlament zusammen, dessen Ziel es war, das in viele Staaten und Kleinstaaten geteilte Deutschland zu vereinigen. Man war bestrebt, auch westliche, d.h. österreichisch-böhmische Teile der Habsburger Monarchie anzugliedern.

Palacký lehnte die Einladung nach Frankfurt ab. Er erklärte, daß die Tschechen ein slawisches Volk wären, in dessen Interesse - und auch zugunsten weiterer kleiner Völker - die Habsburger Donaumonarchie erhalten und in eine Föderation von gleichberechtigten Völkern umgewandelt werden müsse. Der Kampf für die nationale Gleichberechtigung in der Habsburger Monarchie war dann das langfristige Ziel der tschechischen Politik. Das andere Ziel war das Bemühen um die Erneuerung des böhmischen Staates im Rahmen der Donaumonarchie. Das wurde besonders aktuell, als infolge des österreichisch-ungarischen Ausgleichs (1867) der ungarische Staat erneuert wurde. Die Tschechen forderten das Gleiche; der österreichische Staatenbund bestand ja ursprünglich aus drei Einheiten: den Ländern der Böhmischen Krone, den ungarischen Ländern und den österreichischen Ländern.

Die Tschechen erreichten ihre Ziele trotz wiederholter Versuche nicht. Sie scheiterten nicht nur am Widerstand der Magyaren, sondern vor allem an den Vorbehalten der böhmischen

Deutschen. Beide Völker behinderten einander in den böhmischen Ländern. Wegen der Tschechen konnten sich die böhmischen Deutschen nicht dem 1871 gegründeten deutschen Nationalstaat anschließen. Wegen der böhmischen Deutschen konnten die Tschechen den böhmischen Staat nicht erneuern; die Deutschen wollten nicht als Minderheit in einem Staat mit gestärkter tschechischer Mehrheit leben. Das beiderseitige Mißtrauen wuchs. Beide Volksgruppen bemühten sich um innere Geschlossenheit und Abgrenzung von der jeweils anderen. Die Spannungen überdauerten das Habsburger Reich.

Am Ende des 19. Jahrhunderts betrieben deutsch-böhmische Politiker die Teilung der böhmischen Länder entlang der Nationalitätengrenze. Im Jahre 1890 ging ein Teil der tschechischen Repräsentation sogar auf diese Pläne ein, zu deren Durchführung es aber nicht kam. Durch sie wären künftige Auseinandersetzungen schwerlich zu vermeiden gewesen. Neben Regionen, in denen eine der Sprachen deutlich überwog, gab es nämlich zahlreiche Städte sowie ganze Gebiete mit gemischter Bevölkerung. Jede mögliche Grenze wäre deshalb umstritten geblieben. Zudem wäre sie als künstlich gezogene Linie quer durch das Land, das eine organische wirtschaftliche Ganzheit bildete, nicht akzeptabel gewesen.

Jede der beiden Seiten fragte: was ist mit dem anderen Volkstum, das in „unserem“ nationalen Raum so hinderlich ist, zu machen? Der Gedanke an eine Vertreibung des anderen aus dem gemischten Gebiet kam bereits im vorigen Jahrhundert auf, damals unter den radikalen böhmischen Deutschen, und es waren die Tschechen, die vertrieben werden sollten.

In den böhmischen Ländern im vorigen Jahrhundert geschah das nicht. Die Streitigkeiten entluden sich allein in Worten. Aber die gegenseitige Entfremdung nahm mehr und mehr zu.

Der Erste Weltkrieg

Der Erste Weltkrieg, durch den Angriff der Habsburger Monarchie auf Serbien ausgelöst, verschärfte die schon bestehenden Probleme. Von den Tschechen verhielt sich nur eine kleine Gruppe der Klerikalen und der Sozialdemokraten loyal der Regierung in Wien gegenüber. Auch die Gruppe, die sich für den aktiven Widerstand entschied, für den einheimischen Kramář und Klobáček wie für den vom Ausland aus Masaryk, Beneš und Štefánik organisierten, war anfangs klein. Die Mehrheit der tschechischen Repräsentanten verhielt sich abwartend und passiv.

Die meisten Tschechen sahen im Habsburgerreich nicht mehr ihren Staat und wollten nicht dafür kämpfen, insbesondere nicht gegen Serben und Russen, die sie für ihre slawischen Verwandten hielten. Trotzdem mußten tschechische Soldaten für Österreich-Ungarn kämpfen und sind dabei in großer Zahl gefallen. Viele verweigerten den Dienst in der Armee oder desertierten. Nicht wenige Tschechen wurden hingerichtet. Viele von denen, die in der Armee blieben, ergaben sich bei der ersten Berührung mit dem Feind.

In Rußland und in Frankreich wurden aus dort lebenden Tschechen militärische Einheiten gebildet. Nach vielen schwierigen Verhandlungen des Widerstandes unter Masaryk wurden sie unter Einbeziehung tschechischer und slowakischer Gefangener in Rußland, Italien und Frankreich zu tschecho-slowakischen Auslandstruppen, den Legionen zusammengefaßt, die in den Armeen der Entente an verschiedenen Fronten kämpften. Dies wirkte sich später bei den Verhandlungen mit den Siegermächten über die Gründung der Tschechoslowakischen Republik positiv aus.

Während der militärischen Erfolge von Deutschland und Österreich-Ungarn wuchs das Selbstbewußtsein der österreichischen (und damit auch der böhmischen) Deutschen. Nach

einem siegreichen Krieg wollten sie ein von Deutschen dominiertes Mitteleuropa bilden. Der österreichische Teil der Monarchie sollte sich an das Deutsche Reich anlehnen. Die Tschechen sollten darin als nationale Minderheit leben und mit weniger Rechten abgespeist werden als denen, die sie durch die schrittweise Entwicklung vor 1914 erreicht hatten. Daß viele Deutsche geringschätzig auf sie herabblickten, war den Tschechen bewußt. „Ich halte es für eine Beleidigung des deutschen Volkes, falls es mit Tschechen, Slowenen oder Ungarn verglichen wird“ (Kaiser Wilhelm II., 1899).

Bei einer Niederlage würde die Monarchie keine Chance haben, ihr Staatsgebiet zu erhalten. Außer der Vereinigung Polens und der Selbständigkeit der Südslawen war bei einer Niederlage auch die Unabhängigkeit Ungarns zu erwarten. Der Rest Österreichs würde sich dann einschließlich der böhmischen Länder zweifellos auf die Seite Deutschlands schlagen. Für die Tschechen wäre diese Situation ähnlich ungünstig gewesen wie bei einem Sieg Österreichs.

In dieser Lage wurde die Gründung der Tschechoslowakischen Republik (CSR) nach dem Zerfall Österreichs von tschechischen Politikern im In- und Ausland für die einzige hoffnungsvolle Alternative für ihr Volk gehalten. Im Jahre 1918, nach vier Jahren des Tötens, der Armut und des wachsenden Hasses, war es nicht vorstellbar, daß die Habsburger Monarchie in einen Staat gleichberechtigter Völker umgewandelt werden könnte, nachdem in der Friedenszeit die Kräfte und der Wille dazu nicht ausgereicht hatten. Für die Slowaken bedeutete die Gründung der CSR die Befreiung von der ungarischen Oberherrschaft; die Ungarn verfolgten vor dem Krieg eine harte Unterdrückungspolitik gegenüber den nationalen Minderheiten. Die Tschechoslowakische Republik verbesserte auch die Chancen für den Fortbestand der Karpatendeutschen, die gleicherweise der Magyarisierung ausgeliefert gewesen waren.

Wer hatte in den böhmischen Ländern das Recht auf Selbstbestimmung?

Als Tschechen gemeinsam mit slowakischen Repräsentanten die Tschechoslowakische Republik proklamierten, beriefen sie sich auf das Selbstbestimmungsrecht. Im westlichen (böhmischen) Teil der Republik bekannten sie sich zudem zum historischen böhmischen Staatsrecht und forderten die Erneuerung des Staates in seinen historischen Grenzen. Für die böhmischen Deutschen war das Kriegsergebnis schockierend. Sie wollten es nicht zulassen, in der Zeit des gesteigerten Nationalhasses als Minderheit in einen slawischen Staat zu geraten. Ihre Sprecher beriefen sich ebenfalls auf das Selbstbestimmungsrecht, lehnten die Einladung in den tschechoslowakischen Nationalausschuß ab und wollten sich zunächst Deutsch-Österreich anschließen (29. Oktober 1918). Nach ihren Vorstellungen sollten die von Deutschen besiedelten Distrikte West- und Nordböhmens (Deutschböhmen), in Nordmähren sowie in Schlesien (Sudetenland) österreichische Provinzen werden. Für die deutschen Gebiete in Südböhmen und in Südmähren war die unmittelbare Eingliederung nach Ober- bzw. Niederösterreich vorgesehen. Die siegreichen Alliierten ließen diese Wünsche zugunsten der tschechischen Option unbeachtet.

Nach der Proklamation der Tschechischen Republik und dem Beginn der Besetzung des Grenzlandes durch tschechoslowakische Truppen schlossen sich die deutsch-böhmischen Repräsentanten der österreichischen Forderung an, alle mehrheitlich von Deutschen bewohnten Gebiete der Republik Deutsch-Österreich in das Deutsche Reich

zu inkorporieren. Auch diese Forderung wurde von den Alliierten nicht akzeptiert. Nicht einmal das gerade zur Republik gewordene Deutsche Reich, das als einer der ersten Staaten die Tschechoslowakei diplomatisch anerkannte, war daran interessiert. Damals waren die historischen Grenzen der böhmischen Länder, insbesondere von Böhmen und Mähren, schon tausend Jahre alt. Diese Länder hatten die ganze Zeit über ihre Einheit bewahrt. Die deutschen Grenzgebiete verfügten untereinander über keine andere Verbindung als die durch das Binnenland; ohne dieses hätten sie nur als Teile Deutschlands bzw. Österreichs existieren können. Das böhmische Binnenland seinerseits konnte ohne das Grenzland als selbständiger Staat überhaupt nicht existieren. „Von der Logik der Dinge betrachtet, schloß jede Selbstbestimmung der wie auch immer anerkannten ethnischen Gruppen in den böhmischen Ländern, der Deutschen wie der Tschechen, zugleich auch eine Fremdbestimmung ein..., nämlich eine Bestimmung über den anderen Bevölkerungsteil, über dessen Wirtschaft, Politik und Lebensraum“ (Ferdinand Seibt).

Es bleibt die Frage: War das Selbstbestimmungsrecht in Ländern mit gemischter Bevölkerung überhaupt anwendbar, ohne die Rechte der jeweils anderen Volksgruppe zu verletzen? Ist es daher vertretbar, auch heute noch unter Berufung auf das Selbstbestimmungsrecht die politischen Entscheidungen und Veränderungen der letzten achtzig Jahre entweder zu rechtfertigen oder ihre Revision zu verlangen?

Die Erste Republik

Die Gründung der Tschechoslowakei in den Grenzen, die auch die zahlenmäßig starke deutsche Minderheit einschlossen, wurde von den Alliierten bestätigt. Präsident Masaryk sagte dazu in seiner ersten Botschaft an die Nationalversammlung am 22. Dezember 1918: „... das von den Deutschen bewohnte Gebiet ist und bleibt unser ... Wir haben unseren Staat geschaffen. Dadurch wird die staatsrechtliche Stellung unserer Deutschen bestimmt, die ursprünglich als Immigranten und Kolonisten ins Land kamen...“ Besonders der letzte Satz ist, aus dem Kontext gerissen, auf deutscher Seite als Beleg der antideutschen Gesinnung Masaryks aufgefaßt worden. In derselben Ansprache reichte er jedoch den Deutschen auch die Hand zur Zusammenarbeit: „... Wir nehmen sie gerne auf, wenn sie sich für die Zusammenarbeit entscheiden. Niemand kann uns übelnehmen, wenn wir nach so vielen bitteren Erfahrungen vorsichtig sein werden, aber ich versichere, daß die Minoritäten in unserem Staat volle nationale Rechte und bürgerliche Gleichberechtigung genießen werden.“

Die Deutschen wollten sich jedoch über lange Jahre hinweg nicht für eine Zusammenarbeit entscheiden. Am 4. März 1919 fanden an mehreren Orten Kampfdemonstrationen statt, wobei die Deutschen dagegen protestierten, daß ihr Recht auf Selbstbestimmung mißachtet werde. Sie verübten Anschläge auf öffentliche Gebäude und zerstörten Staatswappen. Als tschechische Truppen gewaltsam dagegen voringen, gab es 53 Tote, davon 51 auf deutscher Seite. Das entfremdete die beiden Nationalitäten weiter.

Masaryk ging es sicherlich nicht um die Gründung des Nationalstaates im ethnischen Sinne. In der CSR lebten Tschechen, Slowaken, Deutsche, Ruthenen, Polen, Ungarn und unter ihnen auch Juden. Masaryk selbst war vom Vater her Slowake, seine Mutter war eine deutsch erzogene Mählerin, seine Frau Amerikanerin. Er nahm sich die amerikanische Demokratie zum Vorbild und konnte so unter dem Begriff des „tschechoslowakischen Volkes“ auch „Deutsch sprechende Tschechoslowaken“ verstehen. In einem Umfeld aber,

das durch mehr als ein halbes Jahrhundert der Auseinandersetzung vom nationalen Selbstbehauptungskampf geprägt worden war, konnte sich eine solche Sichtweise bei der Mehrheit weder der Tschechen noch der Deutschen durchsetzen.

Die Frontstellung ähnelte der in der Habsburgermonarchie, nur mit umgekehrten Vorzeichen. Damals hatten sich die Tschechen unterdrückt gefühlt. Die Deutschen pflegten dagegen einzuwenden, daß es Unterdrückung nicht gäbe, da ja die Tschechen über alle Schulen bis zur Universität verfügten, auch ein Nationaltheater und ein Nationalmuseum besaßen. Die Tschechen betonten, daß sie den ihnen gebührenden Anteil an Eigenständigkeit in Österreich-Ungarn nicht hätten erreichen können. Und daß sie, obwohl zahlenmäßig stärker, in ihrem Lande immer nur an zweiter Stelle gestanden hätten. Die Deutschen hatten sie immer ihre angebliche gesellschaftliche und kulturelle Überlegenheit spüren lassen.

In der Ersten Republik fühlten sich umgekehrt die Deutschen zurückgesetzt. Die Tschechen pflegten einzuwenden, daß es sich um keine Diskriminierung handelte, da ja die Deutschen auch weiterhin ihr hochentwickeltes Schulwesen bis zur deutschen Universität in Prag und starke Positionen in Industrie und Handel behielten. An den Errungenschaften der Demokratie in der CSR, an der proportionalen Vertretung in Gemeinden, am Frauenwahlrecht, an der sozialen Gesetzgebung hätten sie vollen Anteil. Die Deutschen empfanden es trotzdem als ungerechte Abwertung, nicht mehr Staatsvolk zu sein und somit zweitrangig. Sie sahen sich durch das Sprachengesetz von 1920 und durch die Bodenreform benachteiligt, auch durch die Gründung von tschechischen Minderheitenschulen im deutschen Siedlungsgebiet und durch die ihrem Empfinden nach demütigende Besetzung der Behörden im Grenzland mit tschechischen Staatsbeamten. Gelegentlich von tschechischen Nationalisten geäußerte Absichten, das „verdeutschte“ Gebiet zu „tschechisieren“, waren zwar ganz unrealistisch. Solche Ankündigungen wühlten jedoch die Deutschen zusätzlich auf und beleidigten sie. Der tschechische Nationalismus untergrub somit kurzfristig die Existenz der jungen Republik. Die meisten Tschechen sahen nicht die dringende Notwendigkeit, die deutsche Minderheit für die tschechoslowakische Demokratie zu gewinnen. Das galt analog für die anderen Minderheiten, etwa Ungarn, Polen usw. Warnende Stimmen blieben nur vereinzelt und fanden kein Gehör (Emanuel Rádl).

Die Erste Republik gewährte jedoch bei allen ihren Mängeln den Deutschen einen demokratischen Lebensraum. Sie machte ihnen ein vergleichsweise günstiges Angebot, indem sie ihnen individuelle bürgerliche Rechte in größerem Umfang zuerkannte als jeder andere Nachfolgestaat des alten Habsburgerreiches. So beruhigten sich die Beziehungen zwischen den Nationalitäten Schritt für Schritt. Unter den Deutschen wurden die „aktivistischen“ Parteien, die sich für die politische Mitarbeit in der CSR entschieden hatten, stärker. Seit 1926 waren deutsche Politiker in der Regierung vertreten. Nach der Einführung der Diktatur in Deutschland und Österreich konnten sich böhmische Deutsche weiterhin der Meinungs- und Pressefreiheit erfreuen. Die CSR gewährte Emigranten Asyl, Russen sowie Deutschen. Karl Popper bezeichnete sie später als die damals aufgeschlossenste Gesellschaft (1994).

Zu einer Wende kam es in der Zeit der Weltwirtschaftskrise nach 1929, von der die deutsche Leichtindustrie im Grenzland stärker betroffen war als die tschechische Industrie im Binnenland. Die Arbeitslosigkeit lag im Grenzland wesentlich höher und infolgedessen erreichte dort die Armut oft die Hungergrenze. Die kurzfristige tschechische Politik, unsensibel gegenüber den schwer betroffenen deutschen Gebieten, verschärfte und

verlängerte unnötig die Auswirkungen der Wirtschaftskrise. Den Kritikern dieser Politik gelang es im Rahmen der Regierungskoalition und Parteimaschinerie nicht, einen Ausgleich zu erreichen. Diese Unfähigkeit ist einer der Gründe, warum die Propaganda Hitlers, der die CSR nichts entgegenzusetzen hatte, für die Deutschen in der Tschechoslowakei so verführerisch war. In einer solchermaßen verfehlten Wirtschaftspolitik besteht der gewichtige Anteil der tschechoslowakischen Verantwortung für das Scheitern der Ersten Republik.

Bei den Wahlen 1929 verblieb ein Drittel der deutschen Wähler im Lager der Anhänger der großdeutschen Ideologie und lehnte es ab, sich mit dem Verlust privilegierter Positionen aus den Zeiten Österreichs abzufinden. Bei den Wahlen 1935 wandte sich ein weiteres Drittel der böhmischen Deutschen von den „Aktivisten“ ab und gab seine Stimme der „Sudetendeutschen Partei“ Konrad Henleins, die ihre Lage zu verbessern versprach. Diese Partei geriet jedoch immer stärker in Abhängigkeit von der Politik Berlins und setzte damit die Mehrheit der deutschen Bevölkerung in den böhmischen Ländern dem direkten Einfluß Hitlers aus. Die der nationalsozialistischen Weltanschauung folgende SdP war von vornherein antiparlamentarisch und dem deutschen Vormachtstreben verbunden. Ihre Mitglieder und Sympathisanten trugen wesentlich zur Zerschlagung der Ersten Republik bei. Darin liegt der ausschlaggebende Anteil der sudetendeutschen Verantwortung für deren Scheitern.

1938 entschied sich Hitler, die Tschechoslowakei zu zerschlagen. Ihm ging es nicht um die Sudetendeutschen, er benutzte sie als Figuren auf seinem Schachbrett, um eine internationale Krise heraufzubeschwören. Ohne ihre aktive Mithilfe hätte Hitler, der schon im Sommer 1938 einen Krieg auslösen wollte, freilich nicht den nationalen Druck ausüben können, der im Diktat von München mündete. Unter den böhmischen Deutschen gab es allerdings - als Minderheit - auch Demokraten. Sie wurden schon vor München zu Opfern des Terrors der Anhänger Henleins. Tschechoslowakische Behörden nahmen sie dagegen nur ungenügend in Schutz.

Bis heute fällt es vielen Tschechen nicht leicht, Mängel und Fehler der Ersten Republik, gerade in Bezug auf die deutsche Minderheit, einzusehen. Für die Sudetendeutschen ist es jedoch wichtig, daß die Tschechen wenigstens die Umstände wahrnehmen, die sie für die nazistische Propaganda empfänglich gemacht haben.

Bis heute fällt es den Sudetendeutschen nicht leicht anzuerkennen, daß ihre damalige Unterstützung des Expansionsstrebens des nationalsozialistischen Regimes eine verhängnisvolle Verirrung war. Die Tschechen erklären jedoch gerade damit den Ausbruch ihres Hasses in der Nachkriegszeit.

Das Diktat des Münchener Abkommens

Im September 1938 war es bereits klar - auch ausländische umsichtige Denker und Politiker sahen es -, daß es bei der Gegenwehr gegen die deutschen Machtansprüche um mehr als nur die Grenzgebiete von Böhmen und Mähren ging, daß es sich vielmehr um den Kampf um die Demokratie überhaupt handelte. Karl Barth schrieb am 19. September 1938 an Josef L. Hromádka: „Mit der Freiheit Ihres Volkes steht und fällt heute die von Europa und vielleicht nicht nur von Europa... Jeder tschechische Soldat, der streitet und leidet, wird es auch für uns und - ich sage es ohne Vorbehalt - er wird es auch für die Kirche Jesu Christi tun, die in dem Dunstkreis der Hitler und Mussolini nur entweder der Lächerlichkeit oder der Ausrottung verfallen kann.“

Das tschechische Volk stellte sich mit Begeisterung auf die Verteidigung der Republik ein. Dazu sollte es durch die Entscheidung der vier Großmächte, deren Vertreter sich in München trafen, nicht kommen. Die Teilnehmerstaaten nannten ihre Verabredung „Münchener Abkommen“, die Tschechen sprachen und sprechen vom „Münchener Diktat“, weil Vertreter der Tschechoslowakei bei den Münchener Verhandlungen nicht mitwirken konnten und das „Abkommen“ der Tschechoslowakei die Abtretung ihrer Grenzgebiete an Deutschland diktierte. Ohne Kampf räumte die tschechoslowakische Armee die Grenzfestungen. Zehntausende Tschechen flüchteten ins Inland, um der Bedrohung durch die Deutschen zu entgehen oder weil sie in ihrer bisherigen Heimat, die plötzlich zum Teil des Großdeutschen Reiches wurde, nicht leben wollten und konnten. Die schockierte tschechische Gesellschaft war enttäuscht über den Verrat der Verbündeten und über die Niederlage ihrer Demokratie. Die Tschechen empfanden die Erniedrigung so tief, daß das dadurch ausgelöste Trauma bis heute lebendig geblieben ist.

Demokratische Deutsche blieben der Republik treu bis zum Ende. Sie brachten auch im Kampf gegen Hitler die größten Opfer. Von den Tschechen wurde ihnen die in dieser Lage erforderliche Solidarität nicht gewährt. Als die deutsche Armee das Sudetenland besetzte, wurden von tschechischen Gendarmen in mehreren Fällen Züge mit deutschen Flüchtlingen in das Sudetenland zurückgeschickt. Aber auch Sudetendeutsche, die die Armee Hitlers mit Begeisterung begrüßt hatten, fanden heraus, daß sie betrogen worden waren. Für die nationalsozialistische Verwaltung galten sie weiterhin als unzuverlässig, im Krieg wurden sie absichtlich auf die gefährlichsten Kampfplätze abkommandiert, wo viele von ihnen fielen. Sudetendeutsche waren also nicht nur Träger, sondern wurden auch Opfer des Nazismus.

Das Protektorat

Ein halbes Jahr nach dem Münchener Abkommen besetzte Hitler den Rest der böhmischen Länder und stellte sie „unter seinen Schutz“. Somit gewann er, ohne zu kämpfen, nicht nur das Sudetenland, sondern die ganze Tschechoslowakei. Am 15. März 1939 wurde der Rest der böhmischen Länder zum Protektorat Böhmen und Mähren, der Rest der Slowakei wurde zur „freien“, faktisch jedoch ganz und gar abhängigen Republik. Hitler eroberte dabei die vergleichsweise gute Ausrüstung der tschechoslowakischen Armee und moderne tschechische Waffenfabriken.

Die Aufopferung der Tschechoslowakei erwies sich als vergeblich; die Illusionen, das Münchener Abkommen hätte den Frieden gerettet, zerrannen. Einige Monate später entfesselte Deutschland tatsächlich den Krieg; es überfiel Polen und danach weitere Länder in Europa. Selbst Hitlers Widersacher unter den Sudetendeutschen rechneten zu Kriegsbeginn mehrheitlich nicht mit einer Erneuerung der CSR nach dem Ende der Kämpfe. Allein die reichsdeutsche Exil-SPD erklärte bereits im September 1939: „Die Wiedererrichtung der CSR, wie wir sie verstehen, bedeutet nicht eine Wiedererrichtung aufgrund des Status von München, ohne das Sudetenland, sondern die Aufhebung der Münchener Grenzen zwischen Deutschland und der Tschechoslowakischen Republik so wie sie vor München bestand.“ Doch das blieb eine vereinzelte Stimme.

Überall, wo die deutschen Armeen hinkamen, ergoß sich eine Flut von schrecklichen Gewalttaten über die Bevölkerung. Vor allem die Juden, aber nicht nur sie, wurden verhaftet und ermordet. Auch in den böhmischen Ländern wurden unmittelbar nach der Besetzung Demokraten und andere Gegner des Nazismus verhaftet. Im Herbst 1939

wurden die tschechischen Hochschulen geschlossen und Studentenvertreter hingerichtet. Ganze Jahrgänge junger Leute mußten Zwangsarbeiten im Reich leisten. Zu Opfern der deutschen Okkupation wurden auch hier hauptsächlich Juden und neben ihnen vorwiegend Angehörige der tschechischen Intelligenz wie Universitätsprofessoren, Lehrer, Schriftsteller, Leiter der Jugendorganisationen u.a. Dieses Vorgehen stand im Einklang mit den deutschen Absichten, die allerdings erst nach dem Krieg vollständig offengelegt werden konnten: der am wenigsten „verlässliche“ Bestandteil des Volkes, die Intelligenz, sollte liquidiert werden; von den anderen sollte der „guttrassige“ Teil eingedeutscht, der Rest in Räume von geringerem Interesse für Deutschland, so z.B. auf die Krim, abgeschoben werden.

In der Ablehnung der Besetzung und des Protektorats sowie unter dem Eindruck des Besatzerterroris vereinigte sich allmählich die Mehrheit der Tschechen in Verweigerung und Widerstand. Nach dem Attentat auf den Stellvertretenden Reichsprotektor Reinhard Heydrich im Mai 1942 nahm der Terror massiv zu. Mit einem Schlag wurden „zur Warnung“ die beiden Dörfer Lidice und Ležáky ausgerottet. Täglich fanden Hinrichtungen von einigen Dutzend Personen statt, deren Namen in allen Gemeinden veröffentlicht und im Rundfunk verlesen wurden.

Die Verluste an Leben infolge des Terrors auf dem gesamten Gebiet der Tschechoslowakei, durch das im Unterschied zu Polen oder Rußland der Krieg nicht tobte, werden auf 340.000 bis 360.000 Opfer geschätzt. Zwei Drittel davon waren Juden. Die täglichen Erfahrungen des deutschen Terrors gaben den Tschechen eine Vorstellung davon, was sie im Falle des Sieges von Hitler zu erwarten haben würden. Zunehmend baute sich bei ihnen daraus die Überzeugung einer Kollektivschuld aller Deutschen und das Verlangen nach Vergeltung auf. Dieses entlud sich nach dem Krieg in Vorgängen und Aktionen, die vielen Deutschen unbegreiflich waren und sie betroffen fragen ließen, wie die Tschechen ihnen so viel Leid zufügen könnten.

Aus sudetendeutscher Sicht wird geltend gemacht, daß an der Unterdrückung der tschechischen Einwohner nur ein relativ kleiner Teil der Sudetendeutschen unmittelbar beteiligt gewesen sei und daß die härtesten Maßnahmen von den in das Protektorat abkommandierten Reichsdeutschen ausgegangen seien. Die Tschechen erinnern demgegenüber daran, daß für die antitschechischen Repressalien die Sudetendeutschen zu einem erheblichen Teil die Verantwortung getragen hätten. Für sie ist der deutsche Statthalter und Staatsminister in Böhmen und Mähren Karl Hermann Frank zu einer Symbolfigur dieser sudetendeutschen Verantwortung geworden.

Der nazistische Terror dauerte in den böhmischen Ländern bis zum letzten Moment an. In Prag brach drei Tage vor der deutschen Kapitulation ein Aufstand aus, auf den die Besatzungsmacht noch einmal mit harter und brutaler Gewalt antwortete. Ebenso reagierten deutsche Einheiten auf ungeduldige Freiheitsäußerungen an anderen Orten.

War nach den Erfahrungen aus Vorkriegs- und Kriegszeit ein Zusammenleben von Deutschen und Tschechen möglich?

Die Umstände und Erfahrungen während der deutschen Besetzung riefen in ihrer Gesamtwirkung den Eindruck hervor - zuerst unter den Tschechen im Protektorat, dann auch im tschechischen Widerstand im Ausland -, daß das Zusammenleben mit Deutschen in einem gemeinsamen Staat nach dem Krieg nicht möglich sein würde. Präsident Beneš schlug zuerst Kompromißlösungen vor: Abtretung von Teilen der von Deutschen

bewohnten Gebiete, teilweise Umsiedlung, teilweise Selbstverwaltung der verbleibenden Deutschen. Später änderte er unter dem Druck des einheimischen Widerstands seine Meinung und faßte eine vollständige Aussiedlung ins Auge. Diese wurde als Bestandteil einer weitergehenden millionenfachen Bevölkerungsverschiebung in Mittel- und Osteuropa gesehen, die Stalin plante. Die Deutschen sollten dabei nicht nur aus der CSR, sondern auch aus Polen bis zur Oder und Neiße und aus den Ländern Südosteuropas vertrieben werden, um „stabilere Nachkriegsverhältnisse“ zu erreichen. Diese Verschiebungspläne fanden internationale Zustimmung, vor allem durch das Gewicht der Sowjetunion. Stalin schuf sich dadurch günstige Bedingungen für die von ihm angestrebte „proletarische Revolution“ in Mitteleuropa.

Sobald die Deutschen militärisch vollständig besiegt waren, brach der aufgestaute antideutsche Haß mit einem „Abrechnen“ der Massen durch, das nicht nur gegen die Repräsentanten der Besatzungsmacht, sondern auch gegen einfache deutsche Soldaten und Zivilisten gerichtet war. Man unterschied nicht zwischen Sudeten- und Reichsdeutschen, auch vor der Ostfront fliehende deutsche Familien wurden angegriffen. Die Vergeltung erfolgte nach dem allgemein akzeptierten Prinzip der Kollektivschuld und Kollektivstrafe, das auch von leitenden tschechischen Persönlichkeiten vertreten wurde. Vielerorts ließ der Pöbel seiner Wut freien Lauf. Es kam zur Lynchjustiz an Deutschen und zu Massenhinrichtungen. Zugleich wurde die deutsche Bevölkerung kollektiv enteignet, aus dem Land vertrieben oder in Internierungslagern zusammengepfercht. Die Lebensbedingungen dort waren zwar von Ort zu Ort unterschiedlich, aber nicht wenige Lager gewannen durch die Roheit und Brutalität der Bewacher traurige Berühmtheit. Zahlreiche Todesfälle traten zudem infolge von Erschöpfung, psychischer Mißhandlung und Quälereien bei den Transporten ein. Säuglinge starben vielfach an Hunger.

In diesem Zeitraum der „wildten Vertreibung“ wurde die „neue Situation“ geschaffen, die von der Potsdamer Konferenz der Siegermächte (Juli/August 1945) nur noch sanktioniert zu werden brauchte. Die Alliierten stimmten schließlich der Zwangsaussiedlung der Deutschen aus Polen, der Tschechoslowakei und Ungarn zu, bestanden jedoch auf einer geordneten Durchführung ohne Verstöße gegen die Menschlichkeit.

Der „geregelte Abschub“ erfolgte vor allem im Jahr 1946; im Frühling 1947 wurde er aufgrund des Widerstands der Westmächte nicht weitergeführt. In dieser Zeit mußten ungefähr 3 Millionen Deutsche das Land verlassen. Ungefähr 300.000 blieben - nicht immer freiwillig - in der CSR zurück. Die Anzahl der Deutschen, die bei der Vertreibung umgekommen sind, läßt sich anhand der Quellen nicht ganz sicher bestimmen. Die neuesten Schätzungen, denen sich die Gemeinsame deutsch-tschechische Historikerkommission angeschlossen hat, gehen von maximal 30.000 Toten aus. Die meisten Opfer gehörten zur Zivilbevölkerung und starben in der Zeit nach dem vollständigen militärischen Sieg. Das sagt viel über den Haß aus, der das Land nach dem Ende der deutschen Oberherrschaft überschwemmte.

Die Motive, die auf der tschechischen Seite die Notwendigkeit des „Abschubs“ begründeten, waren unterschiedlich. Sie verdichteten sich zu einer derart herrschenden Stimmung, daß es ohne persönliche Gefahr nicht möglich war, sich ihr zu widersetzen. Diese heftige Feindseligkeit war geprägt von der Erinnerung an München, von den Erfahrungen mit dem Terror im Protektorat und den besonders harten Repressalien gegen Ende des Krieges, aber auch von Berichten zurückkehrender Häftlinge über Bestialitäten in Konzentrationslagern und von der inzwischen gewonnenen vollen Kenntnis der deutschen Pläne zur

„Germanisierung“ der böhmischen Länder. Die Stoßrichtung galt jedoch nicht nur den Verantwortlichen für die Naziherrschaft, sondern richtete sich aus nationalen Motiven gegen alle Deutschen; auch deutsche Sozialdemokraten, die zum Widerstand gehört hatten, und sogar Juden deutscher Sprache, die die Konzentrationslager überlebt hatten, waren betroffen.

Das Ziel war der Nationalstaat der Tschechen und Slowaken. Die Nachkriegssituation wurde als eine einzigartige Gelegenheit begriffen, die nicht vergeudet werden durfte. Božena Komárková sagte es später so: „Nach der Erklärung des Präsidenten Beneš hätten es uns die zukünftigen Generationen nie verziehen, wenn wir diese Gelegenheit nicht ausgenutzt hätten. Solcher Argumentation war ich nicht besonders zugänglich. Ich mußte aber die Frage anders stellen: Wie kann unser Zusammenleben nach dem Geschehenen noch möglich sein?“

Wer hat gewonnen?

Die Tschechen haben ihr „neues Leben nach der Befreiung im Geist eines hemmungslosen und ungezügelten Nationalismus begonnen“ (Josef B. Souček, 1948). Durch die Vertreibung der Deutschen, ohne die Nazis von den Demokraten zu trennen, beging die tschechoslowakische Demokratie einen Verrat an sich selbst. Die Allgemeinheit hielt es im Rahmen der „Kollektivschuldthese“ für selbstverständlich, über die Deutschen vor ihrer Vertreibung dieselben diskriminierenden Einschränkungen zu verhängen, die von den Nationalsozialisten den Juden auferlegt worden waren (Abzeichen auf der Kleidung, reduzierte Lebensmittelrationen, Nachtausgangsverbot, Verbot einiger Berufe usw.).

Immerhin gab es in dieser Zeit des allgemeinen moralischen Niedergangs viele Tschechen, die als einzelne den bedrängten oder vertriebenen Deutschen menschliche Hilfen leisteten. Besondere Erinnerung verdient Přemysl Pitter, der eine umfangreiche Rettungsaktion für Kinderorganisierte, zuerst für die jüdischen, dann besonders für die deutschen. Er konnte dafür Helfer gewinnen und Unterstützung erlangen; das Ministerium für soziale Fürsorge stellte ihm vier Schlösser zur Verfügung und schützte ihn durch eine förmliche Beauftragung. Allmählich wurden auch Stimmen von Journalisten, Schriftstellern, Christen u.a. stärker, die die bei der Vertreibung begangenen Gewalttaten kritisierten. Die Vertreibung als solche aber wurde von niemandem in Frage gestellt.

Auf dem Gesetzesweg verfügte der tschechoslowakische Staat die Straflosigkeit der im Rahmen der „gerechten Vergeltung“ bis Oktober 1945 begangenen Straftaten. Der bei der Vertreibung von mehr als einem Fünftel der Einwohner des Landes zum Ausdruck kommende moralische Niedergang führte im Umgang mit fremdem Eigentum zu langanhaltenden, auffälligen Mißständen. Die ihrer Landwirte beraubte Landschaft klappte wie eine offene Wunde. Die Tschechen waren nicht imstande, das Grenzland auf dem wirtschaftlichen Niveau zu halten, auf das es die Deutschen gebracht hatten. Der Verfall des Grenzlandes weitete sich ins Innere des Landes aus. Die Furcht vor der deutschen Vergeltung war dann ein zusätzlicher Grund, sich mit der sowjetischen Oberherrschaft nach 1948 abzufinden.

Auch die Deutschen und mit ihnen die Sudetendeutschen haben Grund zur selbstkritischen Besinnung über Gewinn und Verlust. Nicht alle von ihnen, aber die große Mehrheit der sudetendeutschen Bevölkerung haben sich in den 30er Jahren für den Anschluß des Sudetenlandes an das Deutsche Reich entschieden und die Politik Hitlers, die schließlich zur Zerschlagung der Tschechoslowakischen Republik führte, offen begrüßt. Wenn vom

„moralischen Niedergang“ im Zusammenhang mit der Vertreibung der Sudetendeutschen durch die Tschechen die Rede ist, dann muß dieses Urteil für die Zeit des Krieges und des Protektorats erst recht gelten. Die Ablehnung der Zuweisung einer „Kollektivschuld“ an die Deutschen bedeutet nicht, daß die Frage der Schuld und des eigenen Anteils der Sudetendeutschen an dem, was geschah, erledigt ist. Es geschah Schreckliches wenn schon nicht durch die Hände der sudetendeutschen Bevölkerung, so doch unter ihren Augen.

Die Sudetendeutschen haben viel verloren. Verlust der Heimat, gewaltsames Ende einer jahr-hundertelangen Tradition, persönlich erlittenes Unrecht und Leid - das alles sind schmerzliche Opfer, die ihnen gleichsam stellvertretend für das deutsche Volk aufgebürdet wurden. Diese Opfer werden dadurch, daß die damals Vertriebenen längst in Deutschland ihr Zuhause haben und mit ihren Kindern und Enkeln gute Bayern oder Franken geworden sind, gemildert, aber nicht aufgehoben. Die Frage ist, wie die Sudetendeutschen mit dem Verlust, den sie erlitten haben, umgehen.

Die meisten haben sich damit abgefunden, und es ist schwer zu sagen, wie sie innerlich damit fertig geworden sind. Die offizielle politische Stimme der Sudetendeutschen beharrt jedoch bis heute auf rechtlichen Ansprüchen und politischen Forderungen nach Wiedergutmachung. Sie lehnt die gemeinsame Erklärung der tschechischen und der deutschen Regierung, mit der die beiden Staaten aus der unseligen Vergangenheit herausfinden und einen Weg nach vorne öffnen wollen, ab. Damit steht sie in der Gefahr, nicht nur die Vergangenheit der ehemaligen Heimat, sondern zugleich die Zukunft einer neuen und guten Nachbarschaft zu verlieren und den erlittenen Verlust zu verdoppeln.

Ein großer und wachsender Teil der Sudetendeutschen sieht sich freilich durch diese Position nicht mehr vertreten und geht den Weg des Verzichts, der Versöhnung und der deutsch-tschechischen Verständigung⁴.

Die Deutschen hielten die Eingliederung des Sudetenlandes in das Deutsche Reich (1938) und die Besetzung der böhmischen Länder (1939) lange Zeit für ihren Sieg. Die Tschechen dagegen hielten es für einen Sieg, als Gablonz, Teplitz, Saaz und andere Orte wieder tschechisch wurden (1945/46). Heute, nach Jahrzehnten, können beide Seiten ihre schweren Verluste als Preis dieser „Siege“ wahrnehmen.

Warum haben unsere Kirchen einander nicht beigestanden und dem Unrecht nicht widersprochen?

Die vor dem Kriegsende 1918 von einem gemeinsamen Konsistorium in Wien geleiteten evangelischen Kirchen und Gemeinden in Böhmen und Mähren bildeten insoweit wenigstens formal eine Gemeinschaft. In ihr formierten sich jedoch sowohl die Tschechen wie die Deutschen jeweils in ihren nationalen Gruppen. Sie setzten nationalitätsbedingte eigene Akzente und vergrößerten so die zwischen ihnen bestehende Distanz.

Damit war die Trennung der tschechischen und der deutschen evangelischen Christen bereits vorbereitet, die 1918 mit der Bildung der - tschechischen - Evangelischen Kirche

⁴ Die Delegierten der Bundesversammlung der Sudetendeutschen Landsmannschaft haben im Februar 2015 eine neue Grundsatzerklärung verabschiedet. Dabei wurden Paragraphen gestrichen, in denen bisher vom Ziel einer „Wiedergewinnung der Heimat“ und einer „Restitution oder gleichwertigen Entschädigung“ (der Anspruch auf Rückgabe des nach dem 2. Weltkrieg beschlagnahmten Eigentums)

die Rede war.

der Böhmisches Brüder begann und 1919 mit der Gründung der selbständigen Deutschen Evangelischen Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien vervollständigt wurde. Dabei war die Reihenfolge belanglos; nicht die Gründung der tschechischen Kirche, sondern der Verlust der Anbindung an Österreich stand für die deutschen Evangelischen im Vordergrund ihrer Überlegungen zur Gründung einer eigenen Kirche. Zwischen beiden Kirchen gab es einige freundschaftliche Kontakte und begrenzte Zusammenarbeit, ohne daß sich daraus Merkmale oder Vorboten einer kirchlichen Gemeinschaft ergeben hätten. Denkbare spätere Gelegenheiten zum Zusammenschluß wurden bewußt nicht genutzt.

In den Beschreibungen ihrer jeweiligen Haltung zum Staat wurden beträchtliche theologische Unterschiede zwischen beiden Kirchen deutlich. Die Evangelische Kirche der Böhmisches Brüder betonte in ihren 1934 vorgelegten Thesen zum Staatsverständnis die strenge Orientierung am Evangelium, dem gegenüber der Staat nur ein dienstbares Mittel sei, um in der Welt den Willen Gottes zu verwirklichen und Gerechtigkeit zu gewährleisten. Staatliche Macht oder Gesichtspunkte des Blutes und der Rasse dürften keine Rechtsquellen sein. Diese Thesen zeigen eine deutliche Nähe zur Position der Bekennenden Kirche in Deutschland, zu der damals, besonders über Karl Barth, Kontakte bestanden.

Demgegenüber betonten die entsprechenden Thesen der Deutschen Evangelischen Kirchenleitung für Böhmen, Mähren und Schlesien (DEK) die aus ihrer Sicht unerlässliche Ergänzung der Orientierung an Gesetz und Evangelium durch die Berücksichtigung des Volkstums als unmittelbarer Schöpfung Gottes. Gleiches Blut, Heimat und gemeinsame Sprache sowie Geschichte und Schicksal bestimmten „nach Gottes hl. Schöpferwillen“ das Volkstum. Staatliche Macht beziehe sich auf den „volksgebundenen Einzelmenschen, demnach auch immer auf sein Volkstum“, aus dem das Recht erwachse. Allerdings dürfe sich der Staat nicht von seiner religiösen Fundierung lossagen und die Setzung seines Amtes durch Gott leugnen.

Beide Kirchen bezogen sich in ihrem Selbstverständnis und in ihrer Praxis auf ihre Nationalität. Für beide gab es in dieser Hinsicht in der Zeitspanne von der Vorkriegs- zur Nachkriegszeit jeweils eine besondere Situation der Prüfung und Bewährung: für die deutsche Kirche waren dies die Jahre 1938/39, als die Erste Republik zerschlagen und das Protektorat errichtet wurde, für die tschechische Kirche war es die Vertreibung der Deutschen 1945/46.

Für die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien bedeutete die Ausrichtung an der Nationalität, auch unter dem Eindruck der politischen und wirtschaftlichen Benachteiligung der Deutschen in der Tschechoslowakei während der Zeit der Weltwirtschaftskrise, die zunehmende Anlehnung an Deutschland. Das fand in den Jahren 1938 und 39 sowie in der Folgezeit seinen Ausdruck in der vorbehaltlosen Zustimmung zur Angliederung des Sudetenlandes an Deutschland und zur Besetzung der ganzen Tschechoslowakei. Die deutschen Evangelischen und ihre Kirche stimmten darin, ohne jeden besonderen Akzent, mit der Haltung der Sudetendeutschen überein, unter denen sie eine kleine Gruppe von höchstens fünf Prozent der sudetendeutschen Bevölkerung bildeten. Von ihrer Haltung wich die Deutsche Evangelische Kirche auch dann nicht ab, als ihr die den Kirchen gegenüber immer feindseligere Praxis der nationalsozialistischen Herrschaft Grund zum Befremden gab. Nennenswerte Bemühungen evangelischer Deutscher, ihren tschechischen Schwestern und Brüdern im Glauben gegen die Verfolgung und die Unterdrückung durch die nationalsozialistischen Machtorgane beizustehen, gab es nicht.

Umgekehrt teilten nach 1945 die evangelischen Tschechen nahezu vollständig die in der Öffentlichkeit der Tschechoslowakei herrschende Überzeugung, es sei unabweisbar notwendig, die Deutschen aus der Tschechoslowakei zu entfernen. Kritik an der folgenden Abschiebung als solcher wurde allein von einigen einzelnen Angehörigen der Kirche der Böhmisches Brüder geübt. Bei den evangelischen Christen in der Tschechoslowakei gab es Zeichen der Aufgeschlossenheit für die Not und das Unglück der Deutschen, z. B. vereinzelte Kritik an unnötiger Härte und Brutalität der Abschiebungsmaßnahmen, die Öffnung der Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder für den Anschluß deutscher Gemeinden und, in wenigen Einzelfällen, aktive Hilfeleistungen für bedrängte Deutsche. Grundsätzlichen Widerspruch gegen die Abschiebung der Deutschen aber gab es aus der Kirche nicht. Wurde dieses Thema behandelt, so blieben zwar Bekundungen des Bedauerns und auch der Einsicht in die mit der Abschiebung verbundene Schuld nicht aus. Im Ergebnis aber war die Zustimmung zu dieser als notwendig bezeichneten Maßnahme eindeutig.

Es bleibt die schmerzliche Erkenntnis, daß gemeinsamer Glaube und gleiche Konfession tschechischer und deutscher evangelischer Christen es nicht vermocht haben, einen nennenswerten Zusammenhalt zwischen ihnen und wechselseitigen Beistand zu begründen. Nationale und politische Interessen standen in beiden Gruppen im Vordergrund und ließen ernsthafte Bemühungen um Gemeinsamkeit nicht zu. Die Trennung zwischen den deutschen und den tschechischen evangelischen Christen blieb unüberbrückbar und fand schließlich ihren dramatischen Abschluß darin, daß sie auch durch die Grenze zweier Staaten getrennt waren. Erst danach besannen sie sich auf früher begangenes oder widerspruchslos zugelassenes Unrecht.

Ist Versöhnung möglich?

Das deutsch-tschechische Zusammenleben wurde nach den schweren Beeinträchtigungen bereits während der von Hitler geschürten „Sudetenkrise“ und der Protektoratszeit in den Jahren 1945/46 tragisch und schroff abgebrochen. Die zwangsweise Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus den böhmischen Ländern war sittlich verfehlt und tat vielen Menschen unverdientes Leid an. Wir haben jedoch gezeigt, daß es der letzte Schritt auf einem langen Weg war. Dieser Weg weist viel Unrecht von beiden Seiten auf, dessen Wurzeln weit in die Vergangenheit reichen. Niemand darf den letzten Schritt isoliert bewerten; wir müssen den ganzen Weg sehen. Der Versuch der einseitigen Abrechnung kann nur die Kette des Bösen fortsetzen.

Das Jahrhundert des Nationalismus, der unseren beiden Völkern schwere Wunden geschlagen hat, ist glücklicherweise Vergangenheit. Die Erneuerung Europas gibt Hoffnung auch für neue deutsch-tschechische Kontakte. Der neue Anfang setzt Vertrauen voraus. Es wird am besten durch die Bereitschaft bewiesen, sich gegenseitig zuzuhören und gemeinsam nach der Wahrheit über das Mißtrauen in Vergangenheit und Gegenwart, nach der Wahrheit über die Furcht und die Feindschaft zu suchen. Die Suche nach der Wahrheit in der Geschichte hat kein Ende.

DER TRENNENDE ZAUN IST ABGEBROCHEN, LEIPZIG 1998

Herausgegeben von der Tschechisch-Deutschen Arbeitsgruppe der Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder und der Evangelischen Kirche in Deutschland
Verlag des Gustav-Adolf-Werks, Leipzig

Leština

Pozounérský soubor CVJM Rosenberg Kdo jsme a co chceme?

Pozounérský soubor CVJM (Křesťanský spolek mladých) Rosenberg byl založen roku 1910. Každoročně absolvujeme kolem čtyřiceti vystoupení – nejen v kostele sv. Jana v Rosenbergu a v Křesťanském spolku mladých, ale také v širším okolí.

Pozounérský soubor CVJM Rosenberg je nejstarším pozounérským souborem v evangelicko-luterského děkanátu Sulzbach-Rosenberg a v církevní oblasti Regensburg. Z našeho souboru vzešly impulzy k založení dalších pozounérských souborů v okolí.

Těžištěm repertoáru našeho souboru je písňový poklad evangelické církve od tradičních chorálů až po soudobou duchovní píseň. K tomu je dále možno přidat i typické skladby pro žesťové nástroje, spirituály a také písně lidové.

Sami sebe nechápeme jako „koncertní těleso“. Protože jsme součástí Křesťanského spolku mladých, je naší hlavní snahou zvěstovat naší hudbou radostnou zvěst o Ježíši Kristu, chválit Boha a přinášet lidem radost. O to se jako čistě amatérské těleso snažíme podle svých nejlepších možností.

Kurt Lehnerer (vedoucí souboru)

Posaunenchor CVJM Rosenberg **Wer sind wir und was wollen wir ?**

Der Posaunenchor des CVJM Rosenberg wurde 1910 gegründet
Jährlich absolvieren wir an die 40 Auftritte – nicht nur innerhalb der Rosenberger St. Johannis-Gemeinde und des CVJM, sondern auch überregional.

Der Posaunenchor des CVJM Rosenberg ist der älteste Posaunenchor des evangelisch-lutherischen Dekanats Sulzbach-Rosenberg und des Kirchenkreises Regensburg, von ihm sind Impulse und tatkräftige Hilfe zur Gründung von weiteren Posaunenchoren in der Umgebung ausgegangen.

Schwerpunkt unserer Chorarbeit ist das Liedgut der evangelischen Kirche vom traditionellen Choral bis zum zeitgenössischen geistlichen Lied. Dazu gesellen sich typische instrumentale Bläsermusiken, Spirituals und auch Volkslieder.

Wir verstehen uns nicht als „Konzertchor“, sondern unser Hauptanliegen als Gruppe des Christlichen Vereins junger Menschen ist es, zur Verkündigung der guten Botschaft von Jesus Christus, zur Anbetung Gottes und zur Freude der Menschen zu musizieren. Dies versuchen wir als reine Laienmusiker nach unseren Möglichkeiten.

Kurt Lehnerer (Chorleiter)

Modlitba za mír

Pane, učiň mne nástrojem svého pokoje.

Kde je nenávist, ať přináším lásku,

kde je křivda, ať přináším odpuštění,

kde je nesvár, ať přináším jednotu,

kde je blud, ať přináším pravdu,

kde je pochybnost, ať přináším víru,

kde je zoufalství, ať přináším naději,

kde jsou temnoty, ať přináším světlo,

kde je smutek, ať přináším radost.

Pane, dej, ať nechci tolik být utěšován, jako spíš utěšovat,

být chápán, jako spíše chápat,

být milován, jako spíše milovat.

Neboť kdo dává, ten přijímá,

kdo odpouští, tomu bude odpuštěno,

kdo umírá, ten povstává k životu věčnému. Amen

Friedensgebet

O Herr, mach mich zu einem Werkzeug deines Friedens,
dass ich Liebe übe, wo man sich hasst,
dass ich verzeihe, wo man sich beleidigt,
dass ich verbinde, wo Streit ist,
dass ich die Wahrheit sage, wo Irrtum herrscht,
dass ich den Glauben bringe, wo Zweifel drückt,
dass ich Hoffnung wecke, wo Verzweiflung quält,
dass ich ein Licht anzünde, wo Finsternis regiert,
dass ich Freude bringe, wo Kummer wohnt.

Ach Herr, lass mich trachten, nicht dass ich getröstet werde,
sondern dass ich tröste,
nicht, dass ich verstanden werde, sondern dass ich verstehe,
nicht, dass ich geliebt werde, sondern dass ich liebe.

Denn wer hingibt, der empfängt,
wer sich selbst vergisst, der findet,
wer verzeiht, dem wird verziehen,
und wer da stirbt, der erwacht zum ewigen Leben. Amen

Vydal: Farní sbor Českobratrské církve evangelické v Hrabové, Hrabová 117, 789 01 Zábřeh
s přispěním Města Šumperka v roce 2015

Autor: Česko-německá pracovní skupina Českobratrské církve evangelické a Evangelické
církve v Německu 1998

Dodatky a redakce: Jan Hudec a Roland Kurz

Neprošlo jazykovou korekturou

Grafická úprava, sazba a tisk: Grafotyp Šumperk, s. r. o.

1. vydání

Neprodejné

Evangelische Kirche
in Deutschland

66/1
569